

V članku so vzorčno razgrnjeni dejstva in spomini o stoletju spreminjanja meje na obmejnem območju med današnjo Slovenijo in Madžarsko. Ker meje prvenstveno simbolizirajo fizično moč države, so povsod po svetu dominantna tema za ljudi, ki naseljujejo obmejna območja. Za stoletja enovito območje Slovenske krajine je bila določitev meje po 1. svetovni vojni leta 1919 pretres ne le za politične akterje, temveč tudi za ljudi, ki so se naenkrat znašli v ločenih državah. Leta 1948 je bila na to mejo postavljena železna zavesa, ki je povsem obromila komunikacije na jugoslovansko (slovensko)-madžarskem obmejnem območju in ga dodatno zaznamovala s posebno zgodovinsko in socialno dinamiko. To je v članku ponazorjeno na dveh ravneh: v prvem delu z zgoščeno zgodovinsko skico o postavljanju mej in dogajanju ob tem, v drugem delu pa z zapisanimi in ustnimi spomini ljudi s tega območja, ki pridobivajo status kolektivnega spomina. Pripovedi o meji se tako gibljejo med diskurzivno in izkušnjsko ravnijo.

Ključne besede: meja, obmejno območje, spomin, Slovenija, Madžarska, Goričko, Porabje

The article concisely arranges the facts and memories of a century of shifting borders along the boundary between today's Slovenia and Hungary. As borders primarily symbolize the physical strength of a state, they are an essential subject to people living in borderlands anywhere in the world. Following the Great War, the 1919 delineation of the border in what had for centuries been a stable area (Slovene March) caused upheaval not only for political actors but also for those persons who suddenly found themselves living in separate states. Later, in 1948, the border became part of the Iron Curtain, which completely paralyzed communications in the Yugoslavian (Slovenian)-Hungarian cross-border region and branded it with a highly specific historical and social dynamic. The article illustrates these processes on two levels by providing both a condensed historical sketch of the events taking place at and by the border as well as an analysis of the recorded and spoken memories of the region's people, now passing into collective memory. The narratives of the border presented in this analysis thus move between discursive and experiential aspects.

Keywords: border, borderland, memory, Slovenia, Hungary, Goričko region, Raba region

OKVIR

Nadzorni stolpi in bodičasta žica so lahko skrajni primeri označevalcev suverenosti, ki opišejo ozemeljske meje države, vendar niso niti nenavadni niti v nevarnosti, da bi izginili s svetovnega prizorišča. (Donnan in Wilson 1999: 1)

Uvodni navedek neposredno opozarja na osrednjo temo pričujoče obravnave meje¹ v živih ustnih in zapisanih spominih ljudi ob slovensko-madžarski meji. Meja, ki je bila na politični

¹ Obravnava je del širše raziskave zgodovinsko-etnografske problematike na območju naravnih parkov ob slovensko-madžarski meji – Krajinskega parka Goričko in Narodnega parka Órség (Órségi Nemzeti Park) v okviru raziskovalnega projekta *Zavarovana območja ob slovensko-madžarski meji: Izzivi sodelovanja in trajnostnega razvoja* (J6-8254, 2017–2020), ki ga podpira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. V besedilu je uporabljeno tudi gradivo, zbrano na terenu in v tisku, iz projekta *Mobilnost, integracija in adaptacija ob slovensko-madžarski meji*, ki sta ga v letih

zemljevid zarisana po koncu 1. svetovne vojne in razpadu avstro-ogrske monarhije, je bila 4. junija 1920 naposled potrjena s trianonsko mirovno pogodbo. Določitvi te meje kot ločnice, ki je zarezala v skupno povezano življenje ljudi na zgodovinsko, etnično, jezikovno in kulturno mešanem, a povezanem območju, je sledilo še nekaj prelomnih dogodkov – 2. svetovna vojna in njen konec, leto 1948, prelom 80. v 90. leta prejšnjega stoletja, zaznamovan s padcem t. i. železne zavesne med evropskim vzhodnim (komunističnim) in zahodnim (kapitalističnim) svetom, in leti 2004 in 2007, ko sta slovenska in madžarska država postali najprej članici Evropske unije in nato še schengenskega območja² ter se je zdelo, da meje pravzaprav ni več.

Letošnja 100-letnica priključitve Prekmurja k matični domovini je za slovensko državo učinkovala kot praznik, za madžarsko pa kot žalni, komemorativni dan. S slovenskega etnično-nacionalnega stališča je ta meja »popravila« tisočletno »usodo Slovencev«, ki so »živel ločeno od matičnega slovenskega naroda« (Vratuša 2008a: 19), Madžarska pa je takrat zgubila približno dve tretjini ogrskega ozemlja razpadle monarhije in več kot tri milijone svojih etnično pisanih državljanov. V kontekst omenjenih nacionalnih, tj. političnih perspektiv na novo trianonsko mejo, ki je območje, takrat poznano pod imenom Slovenska krajina (Novak 1935a), ločila na Prekmurje³ v današnji severovzhodni Sloveniji od Zalske in Železne županije na Madžarskem, sodi tudi dejstvo, da je ob tem v novi madžarski državi ostalo devet slovenskih vasi z območja današnjega Slovenskega Porabja, v Avstriji osem slovenskih vasi, v Kraljevini SHS pa v okolici Lendave območje s prevladujočim deležem Madžarov. Ne gre le za to, da se nova državna meja ni ujemala z etnično slovensko-madžarsko mejo, marveč je na dotlej etnično in konfesionalno pestrem območju za tam živeče ljudi prinesla »precejšen izgred«, spremenila je »multi- in interkulturno tradicijo tega prostora« in vpeljevala nove prakse razločevanja (Luthar 2008: 34) in nove, drugačne identifikacije (Kosi 2018) ter vzdrževala ljudi v negotovosti glede njihove pripadnosti (Slavič 1935). Poleg tega, da so bile z mejo kot politično-pravnim aktom povezane številne demografske, gospodarske in družbene spremembe, je državna meja posegla v kulturno krajino razmeroma enovitih geografskih in ekoloških razmer ter to pokrajino s politiko do obrobij in s spreminjajočimi se mejnimi režimi tudi spreminjala (Balázs idr.. 2012, nav. v Ispán idr. 2018: 476; prim. Kozorog 2019). V tem primeru ni šlo za to, da bi bila meja »točka ali črta ločevanja ene kategorije od druge«, da bi torej institucionalizirala že dane razlike, marveč je ustvarila

2013–2015 podprli Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Madžarska akademija znanosti (del ugotovitev je objavljen v Munda Hirnök in Medvešek 2016).

² Ta meja danes ne razmejuje le obeh držav, temveč tudi omenjena zavarovana parka, ki sta z Naravnim parkom Raab (Naturpark Raab) na avstrijski strani od leta 2006 povezana v Trideželni park Goričko-Raab-Őrség (več o tem: <https://www.park-goricko.info/go/1149/Partnerstvo-Tridezelnega-parka-Goricko-Raab-rs-g>). Institucija parka je z zunanjimi mejami, ki zarisujejo tudi obseg širšega obmejnega območja, mdr. pomembna zato, ker je eden od instrumentov, ki naj bi prispeval, da z okrepi evropske regionalne politike in vzdržnega razvoja oživi obrobje obeh držav ter krepi čezmejno sodelovanje na podlagi vezi, ki so bile v preteklosti značilne za to območje (gl. Just, Kuzmič in Vratuša 2008; Wilson 2012).

³ Današnje Prekmurje je bilo najzahodnejši del Translajtanijske, kakor so imenovali ogrski del monarhije, ki je mejil na kronovino Štajersko.

»razlike, ki jih prej ni bilo« (Newman 2011: 33). Na drugi strani pa sta se morala razločena dela – prekmurski in porabski – poslej orientirati drugače: k (matičnemu) slovenskemu oziroma madžarskemu okolju. Prav tako si je morala Slovenija udomačiti Prekmurje kot »svoj« del (Vršič 2004).⁴

Administrativna meja – tudi meja obeh novih držav z Avstrijo⁵ – je do danes ostala nespremenjena, v stoletju pa so se nekajkrat spremenili mejni režimi in posledično organizacija vsakdanjega življenja ljudi ob njej. Najstrožji režim in najvplivnejši z vidika vsakršnih dnevnih komunikacij in kroženja ljudi in dobrin je bil postavljen leta 1948–1949, navzven zaznamovan z bodečo žico, s preoranim pasom zemljišča ob njej, v njem so bile ponekod tudi mine, in nadzornimi stolpi.

Meja, ki prvenstveno simbolizira fizično moč države, je povsod po svetu dominantna tema za ljudi, ki naseljujejo obmejna območja (Donnan in Wilson 1999: 1): »Meje tudi ustvarjajo in nosijo pomene, so del kulturne krajine, ki pogosto presega fizične robove države in se upira moči državnih ustanov« (nav. delo: 4). Prav to je bila meja med jugoslovansko in madžarsko državo, pa tudi med madžarsko in avstrijsko, posebej po letu 1948. In prav ta meja se je najbolj vtisnila v spomin ljudi: v različnih državah so živeli že prej, kljub nadzorovani meji je ta prepuščala dnevne delovne in sorodstvene stike, železna meja pa ne več in je povsem preuredila prostore in kraje ekonomije in družbenega življenja.

Temu pritrjuje najina terenska raziskava, ki podpira dozdajšnje ugotovitve zgodovinarjev, geografov, sociologov, jezikoslovcev, politologov in etnologov. Opravljena je bila v vaseh severnega Goričkega ob meji z Madžarsko in v Slovenskem Porabju na Madžarskem. V predhodni raziskavi,⁶ v kateri so nas zanimali pomen aktualne slovensko-madžarske meje in njeni učinki, posebej za mobilnost, komunikacijo in druge integracijske procese na območju nevidne oziroma odprte evropske meje, se je pokazalo, da je »kljub mnogim pozitivnim spremembam, ki so omogočile in poenostavile čezmejno mobilnost, komunikacijo in stike med ljudmi ter institucijami, [...] državna meja še vedno živa tako v spominu kot v vsakdanjih izkušnjah posameznika« (Munda Hirnök in Medvešek 2016: 90).

Življenje ljudi, kakor ga ustvarja meja, ni le osrednja topika najine raziskave, temveč je tema, ki prej ali slej vznikne v vsakršnem pogovorom z ljudmi ob njej, ne glede na to, ali beseda teče o delu, družini, dnevnih opravkih ali pripovedih o preteklosti.⁷ Zato sva se

⁴ Da so Slovenci šele pred stoletjem zares zvedeli, kje in kaj je Prekmurje, je bilo ob letošnji obletnici velikokrat slišati. Konkretno se je to kazalo, na primer, celo pri zbiranju ljudskih pesmi: (osrednje) slovenske zbirateljske akcije se namreč Prekmurja – razen izjemoma – niso dotaknile (Klobčar 2014).

⁵ Izhodišča za mejo med Kraljevino SHS in Avstrijo so bila postavljena z mirovno pogodbo v Saint Germainu 10. 9. 1919. Na Štajerskem je bil pod vodstvom generala Maistra obranjen slovenski del Štajerske; v Avstriji je ostalo nekaj Slovencev na območju Radgone. Določitev meje po Koroški pa se je dokončno oprla na izid koroškega plebiscita (10. 10. 1920).

⁶ Gl. op. 1.

⁷ Temu pritrjuje obsežno gradivo, zbrano v okviru omenjenih raziskav (gl. op. 1), tudi iz pogovorov, ki so jih na območju Krajinskega parka Goričko dokumentirali študentje Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani v okviru tekočega projekta.

odločili, da vzorčno predstaviva spomine in doživljanje meje, kakor se izražajo mimogrede in tudi v odgovorih na bolj fokusirana vprašanja, ki sva jih v pogovorih na terenu postavili najinim sogovornicam in sogovornikom.

Razpravo uokvirjata zapletena koncepta – meja in spomin. Oba imata v sodobnih premislekih družboslovcev in humanistov posebno mesto, o čemer priča tudi dejstvo, da sta se v zadnjih desetletjih ob njiju razvili obsežni raziskovalni polji – raziskave mej (*border studies*) in spominske študije (*memory studies*), za katere je bolj kakor kak strog okvir značilna interdisciplinarnost ali celo transdisciplinarnost, kakršno po sodobnih premislekih zahtevajo njune obravnave (npr. Wilson in Donnan 2012; Erl in Nünning 2010; Macdonald 2013). Ne glede na številne razprave o obeh osrednjih konceptih in konceptih, ki so se razvili ob njih, je pomembno, da je obarvanost obojih izrazito antropološka, saj se opirata na antropologijo krajev in prostora (npr. Low in Lawrence-Zúñiga 2003), antropologijo mej (npr. Donnan in Wilson 1994; Wastl-Walter 2011; Spalová in Grygar 2006; Wilson in Donnan 2012; Sevastianov, Laine in Kireev 2015; Donnan, Hurd in Leutloft-Grandits 2017) in študije identitet na obmejnih območjih (npr. Wilson in Donnan 1998; Donnan in Wilson 1999). Z makroravni politike in zgodovine je s tem fokus premaknjen na mikroraven izkušenj, doživljanja in identitet posameznikov in skupnosti.

V obravnavanem primeru vprašanje identitet puščava ob robu: najin fokus niso niti etnične pripadnosti niti – glede na dejstvo, da meje praktično ni več – kake nove, deterritorializirane identitete, pri katerih pa se pogosto podcenjuje tako vlogo kulture kakor države in njenih institucij v vsakdanjem življenju državljanov (Wilson in Donnan 1998: 2; prim. Wilson 2012: 164). Zanima naju, kako so zgodovinska dejstva vtisnjena v naplatsene izkušnje, znanje in doživljanje ljudi, ki živijo ob meji. To, da – kakor omenjeno – o meji govorijo v različnih kontekstih – sva vzeli kot izhodišče za premiselek o vprašanih, kaj je meja, kako je vplivala in vpliva na njihovo dnevno življenje, kako je omogočala in onemogočala komunikacije na obmejnem območju. To je pomembno zaradi primarnega aspekta, ki je politični: meja je zarisana na zemljevid, da ločuje državi in na neki način tekmuje s »simbolnimi ločnicami identitete in kulture, ki iz naroda in države ustvarjata dve zelo različni entiteti« (prav tam).⁸

Etnološka in antropološka metodologija z etnografskimi metodami v raziskavah na obmejnih območjih usmerjata pozornost na lokalne skupnosti, v katerih raziskovalci z interesom za vsakdanje življenje preučujejo materialne, socialne in simbolne procese. V tem duhu antropologija mej opozarja, »da narode, države in njihove institucije sestavljajo ljudje, ki jih ni mogoče in se jih ne sme reducirati na podobe, kakor jih gradijo država, mediji ali katera koli druga skupina, ki jih želi predstavljati« (Wilson in Donnan 1998: 4). To je zelo pomembno, ker na eni strani ohranja pozornost prav na institucije in infrastrukturo, ki lahko samopodobe ljudi in pokrajini krepijo ali slabijo ter s tem prispevajo k

⁸ To je pomembno tudi za širšo razpravo o zavarovanem območju, ki je hkrati obmejno območje in kjer se ni mogoče ogniti premislekom o vzajemnih učinkih državne, etnične in meje naravnega parka.

reprodukciji ali spremembi njihovega položaja in identitete.⁹ Termin skupina se tu nanaša tako na geografski kakor etnični kriterij: tako Goričko kakor Porabje sta dolgo veljala za obrobni, pozabljeni pokrajini, poleg tega pa v mejah parka živita slovenska manjšina na Madžarskem in madžarska v Sloveniji.¹⁰ Na drugi strani pa osrednjo pozornost namenjava najinim sogovornicam in sogovornikom kot posameznicam in posameznikom.

Ko etnografi raziskujejo ljudi ob meji, to počnejo z namenom, da posredujejo izkušnje ljudi, ki jim je pogosto domače, da so kulturno povezani z drugimi ljudmi v sosednjih državah. Antropologija mej hkrati odkriva kulturno prepustnost mej, prilagodljivost ljudi ob meji v ideoloških poskusih postavitve političnih mej in togost nekaterih držav v naporih, da nadzorujejo kulturna polja, ki presegajo njihove meje. Antropologi tako preučujejo družbene in ekonomske moči, ki zahtevajo, da se ustvari in prestopi raznovrstnost političnih in kulturnih ločnic v vsakdanjem življenju ljudi ob meji. (Wilson in Donnan 1998: 4)

Meja je torej v nadaljevanju te razprave razumljena kot ločnica, ki z vidika posameznika ni le politična, temveč prvenstveno izkušnjska. Pomen, ki ga prebivalci pripišejo mejam, govori o družbenih in simbolnih učinkih. Izraža se v njihovih dejavnostih in pripovedih o preteklosti in sedanjosti, morda tudi prihodnosti (prim. Svenšek 2019). V tem smislu ima življenje ob meji v primerjavi z državnimi središči navadno posebno, drugačno zgodovinsko in socialno dinamiko. Zaradi tega ne govorimo le o prostorskosti mej, temveč tudi o njihovi časovnosti, ki ji v tem prispevku slediva na dveh ravneh: z zgoščeno zgodovinsko oziroma zgodovinopisno skico o stoletju te meje in z individualnimi pripovedmi o njej. Kakor kaže gradivo, so pripovedi o preteklosti postale del tega, kar smo vajeni razumeti kot socialni ali kolektivni spomin. In tako se pripovedi o mejah gibljejo med izkušnjskimi in diskurzivnimi aspekti, ki jih nosi neposreden in/ali posredovan spomin nanjo.

SLOVENSKO-MADŽARSKA MEJA: DRUŽBENO-ZGODOVINSKA SKICA

V tem poglavju ne gre za podroben zgodovinski pregled poteka postavljanja in spreminjanja mej v zadnjem stoletju na območju danes zavarovanega območja.¹¹ Iz te, z vidikov že dobro večdisciplinarno osvetljene problematike sva izluščili bistvene zgodovinske prelome in njihove učinke, da bi lahko uprostorili problematiko časovnosti mej. V nadaljevanju upošteva politično-pravne vidike oblikovanja mej med današnjimi slovensko, madžarsko

⁹ Kako je politični in medijski diskurz sooblikoval percepcijo in samopercepcijo Prekmurja in Prekmurcev kot »drugačne« krajin in ljudi, je analizirala Sandra Koštric (2011).

¹⁰ Madžarska skupnost v Sloveniji ni bila vključena v najino raziskavo.

¹¹ Gl. op. 2.

in avstrijsko državo. Ker so državne meje najprej »prepoznavne in konkretne manifestacije oblasti in politike« (Wilson in Donnan 1998: 2), so »politični konstrukti, zamišljene projekcije teritorialne moči« (Baud in Van Schendel 1997: 211). Četudi so zarisane zelo natančno, na prvem mestu odsevajo predstave politikov, pravnikov in izobražencev, imajo pa pogosto nepredvidljive učinke.

Ne glede na to, kako jasno so meje zarisane na uradnih zemljevidih, koliko obmejnih uradnikov je zaposlenih ali koliko nadzornih stolpov je zgrajenih, ljudje mejo ignorirajo, kadar koli jim to ustreza. S tem preskušajo politični status quo, katerega temeljni simbol so meje. Ljudje meje tudi izrabljajo na načine, ki jih njihovi ustvarjalci niso mislili ali predvideli. Za njimi se skrivajo revolucionarji, ki iščejo zaščito druge oblasti; lokalni prebivalci jih prečkajo, ko so usluge in izdelki na drugi strani cenejši ali mikavnejši; trgovci hitro izrabijo prednost v ceni ali razlikah v davkih. Zaradi takšnih nameravanih in pogosto tudi subverzivnih nasledkov imajo obmejna območja svojo lastno družbeno dinamiko in zgodovinski razvoj. (Baud in Van Schendel 1997: 211–212)

Nepredvidljivosti bova, kakor napovedano, kontekstualizirali po poglavju, ki predstavlja zgodovinskih dejstva, z gradivom, ki so ga priskrbele etnološke raziskave.

PRED TRIANONSKO MEJO: »EN PROSTOR 1000 LET«¹²

Slovenska krajina (*Szlovenszka krajina, Szlovén krajina, Slovenska okroglina*; madž. *Vendvidék*) je bilo do konca 1. svetovne vojne poimenovanje za območje današnjega Prekmurja in Porabja.¹³ Od 10. stoletja je bilo etnično heterogeno območje v najzahodnejšem delu ogrskega kraljestva, od druge polovice 19. stoletja pa ogrski del avstro-ogrške monarhije. Upravno je

¹² Tako je dolgo obdobje do konca 1. svetovne vojne v pripovedi označil eden najinih sogovornikov.

¹³ »V drugi polovici 19. stoletja so slovenski narodnjaki s Štajerskega skovali poseben, četudi neuradni izraz za tisti del zamišljenega slovenskega narodnega prostora – Prekmurje (dobesedno 'dežela na drugi strani Mure') –, ki označuje povezanost območja s 'slovenskimi' območji Štajerske ob reki Muri med Radgono in Ljutomerom« (Kosi 2018: 88). Po trianonski razmejitvi so Slovence v okolici Monoštra v slovenskem tisku omenjali kot »rabske« Slovence (madž. *rábai szlovének*); ta izraz je omenjen tudi v monografiji *Slovensko Porabje / Szlovénvidék* (Kozar-Mukič 1984: 89). Poimenovanji »porabski« Slovenci (madž. *Rába-vidéki szlovének*) in oznaka Porabje (madž. *Rába-vidék*) sta nastali po 2. svetovni vojni. Maučec in Novak (1945: 6) sta jih prav tako imenovala »rabski Slovenci«; tudi Jožef Klekl st. je objavil krajši članek z naslovom Rabski Slovenci (*Novine* 19 (17), 24. 4. 1932: 1), Fran Ivanocy pa se je že prej zavzemal za poimenovanje »szlovén« (Novak 1988: 9). Porabci pa so Prekmurje imenovali »Slavsko« (Ravnik 1999: 333). Madžarski tisk to območje napačno imenujejo »Vendvidék«, ki je v preteklosti označeval celotno Prekmurje, prebivalce pa »Vend«. Posebni odlok sveta Železne županije je leta 1981 odpravil izraz »Vend«, priporočil uradni naziv »Slovenec«, v madžarščini »szlovén«. »Porabski Slovenci zase pravijo, da so 'Slovénge, Slovénje', 'gê drâ se Slóven, Slovénec'« (Kozar-Mukič 1984: 7).

bilo razdeljeno med Zalsko (madž. Zala megye) in Železno županijo (madž. Vas megye), in med tri okraje s središči v Dolnji Lendavi, Murski Soboti in Monoštru/Szentgotthárd. Do konca 18. stoletja je pripadalo dvema škofijama, in sicer je gornje Prekmurje s Porabjem kot del Železne županije spadalo pod škofijo Győr, dolnje Prekmurje pa je kot del Zalske županije po ustanovitvi zagrebške škofije pripadlo k tej. Po veliki cerkvenoupravni spremembi leta 1777 je celotno ozemlje Prekmurja pripadlo škofiji v Sombotelu (Szombathely) (Zelko 1996: 97-104; Sedar 2014).

Za prva desetletja 19. stoletja je Jožef Košič navedel, da na »območju, ki se razprostira 15 milj široko, do Dolnje Lendave na vzhodu, na jugu do reke Mure, na zahodu do Radgone, kjer meji na Spodnjo Štajersko, na severu pa na reko Rabo«, živi 40.800 Slovencev, ki jih Madžari imenujejo »*Vandalus*, toda napačno, saj je bolj primeren naziv *Vendus-Tótok*«, pokrajino pa *Tótság* (Košič 1992 [1824]: 17, 18), poleg teh pa je podrobno naštel še druga območja, kjer so živeli pomešani z večinsko madžarskim prebivalstvom (prim. Kozar-Mukič 1984: 4).

Ogrski popisi leta 1890 (in tudi leta 1900 in 1910) za kraje, ki danes spadajo k Prekmurju, kažejo, da je bilo območje naseljeno s pretežno slovenskim prebivalstvom – z Vendi¹⁴ – sledili so Madžari in ostali, pretežno Nemci. Pri tem ni zanemarljivo, da so bili nosilci nekmečkih poklicev (uradniki, zdravniki, advokati, bankirji, trgovci in podjetniki) Madžari ali Judje, izobraženi Slovenci pa so bili učitelji in duhovniki (Fujs 2008: 24–25). Po veroizpovedi je bilo največ katoličanov, luteranov je bila približno tretjina vsega prebivalstva, ostali so bili Judje in kalvinisti (Fujs 2019: 10). Etnična sestava krajev v današnjem Porabju je bila podobna kot v Prekmurju, po veroizpovedi se je večina prebivalcev deklarirala za katoličane, zanemarljivo je bilo število tistih, ki so se opredelili za kakšno drugo veroizpoved.¹⁵

V zvezi z večletnim značajem območja je splošno mogoče reči, da do »uvedbe dualizma vprašanje nemadžarskih narodnosti ni bilo preveč pereče« (Kozar 2017: 17). Četudi so bili Slovenci na tem območju ločeni od drugih Slovencev, so od protestantizma naprej uspeli svoj »stari slovenski jezik« povzdigniti na knjižno raven (Novak 1935b; 1976).¹⁶ Tudi šolski zakon iz leta 1868 je predvideval rabo jezikov drugih narodov, a so postopoma »ravno šole postale jedro madžarizacije« (Kozar 2017: 17). Poleg tega so Madžari ustanovili Madžarsko prosvetno društvo za Prekmurje, ki je ustanovljalo madžarske knjižnice, šole in vrtce ter širilo madžarsko pisano besedo. Konec 19. stoletja so bila pomadžarjena krajevna imena (Koštric 2011: 33). Trdoživost jezikovne zavesti, razumljeno kot temelj etnične zavesti, je krepila duhovščina, tudi z izdajanjem periodičnih listov v prekmurskem jeziku.¹⁷

¹⁴ Ogrski popisi so za ugotavljanje števila in strukture manjšin in etničnih skupin uporabljali različna merila. Od leta 1880 so popisane osebe povpraševali po maternem jeziku. Za prebivalce Slovenske krajine so v omenjenih popisih navajali vendski jezik oziroma kot »ostalo« s pripisom Vend.

¹⁵ Ogrski popisi 1890, 1900, 1910.

¹⁶ Za prelomno delo knjižne prekmurščine velja izdaja *Malega katekizma* Ferenca Temlina 1715.

¹⁷ Že pred tem velja poleg nabožnih knjig omeniti začetnika posvetnega pisanja Jožefa Košiča (1788–1867). K širjenju in poznavanju slovenskega jezika so prispevale tudi Mohorjeve knjige. Narodno

Gospodarske razmere na območju prebivalstvu niso bile najbolj naklonjene. Na hribovitem Goričkem so bila polja skromno rodovitna, nekaj zaslužka sta dala vinogradništvo in sadjarstvo. Kmetje niso zmogli visokih dajatev in tlake, zato so bila tod že v 18. stoletju zemljišča prepuščena najemnikom, Goričanci pa so bili v času žetve in mlatve sezonski delavci v drugih županijah. V drugi polovici 19. stoletja, ko so se splošne gospodarske razmere sicerboljšale, so slabo razvita obrobna območja še vedno zelo zaostajala (Fujs 2008: 24).

Za socialno strukturo prebivalstva ob koncu 19. stoletja in na začetku 20. stoletja je bilo značilno, da je bilo veliko majhnih kmetov in bajtarjev. Etnološki zapisi kažejo, da je imelo gospodarstvo v Železni županiji povprečno 3–6 hektarjev zemljišča (Kozar-Mukič 1984: 54). Revščina je prisilila ljudi k iskanju zaslužka drugod. Podatki za hriboviti del Goričkega pričajo o tem, da so eni odhajali na sezonsko delo v notranjost Ogrske, v Slavonijo, v Vojvodino, drugi so se zaposlovali v belgijskih, francoskih in nemških rudnikih ali tovarnah. Veliko ljudi se je izselilo v Kanado in Južno Ameriko, nekateri pa tudi v Avstralijo (Vratuša 2008b: 7). Iz Železne županije je tako med letoma 1899 in 1913 odšlo v čezoceanske države približno 25.000 ljudi, največ iz monoštrskega okraja (6000 oseb), kamor je spadalo tudi devet porabskih vasi (Kozar-Mukič 2003: 211; Fujs 2008: 24). V porabskem delu se je sicer Monošter gospodarsko razvijal, kar je bilo tesno povezano z zgraditvijo železniške proge do Gradca (1872), in mesto se je hitro povežalo z razvitejšo štajersko pokrajino in s Kisalföldöm. Ta povezava je pozitivno vplivala na gospodarski in s tem tudi socialni razvoj Monoštra. Drug za drugim so se odpirali industrijski obrati in tovarne: leta 1894 tovarna igrač in tobačna tovarna, leta 1896 tovarna ur in opekarna, leta 1899 tovarna svile in leta 1902 tovarna kos (več o industrijskem razvoju gl. Kiss 1981: 241-249). Vendar podatki kažejo, da so bili ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja v industriji zaposleni zlasti prebivalci iz Slovenske vasi (Kozar-Mukič 1984: 45). Veliko več je bilo izseljencev, saj naj bi skoraj v vsaki hiši imeli koga v Ameriki. Tja so se izseljevali verižno, se tam tudi poročali s priseljenci iz bližnjih vasi, se potem nekateri tudi vračali in se naselili na tej ali oni strani poznejše trianonske meje (Ravnik 1999: 333). Tudi zaradi tega so se po razmejitvi sorodniki znašli v različnih državah. 1. svetovna vojna je ustavila izseljevanje prek oceana, ki pa se je po letu 1920 nadaljevalo, četudi je ameriški kongres leta 1921 omejil število priseljencev; vendar so tisti, ki so že imeli sorodnike v Ameriki,¹⁸ izrabili prednost pri sprejemu.

zavedanje je spodbujala katoliška publicistika, katere začetnik je bil Franc Ivanocy, ki je s sodelavci (Jožefom Kleklom ml., Ivanom Bašo in drugimi) začel izdajati *Kalendár szrcá Jezusovega* (1904), verski mesečnik z dolgim naslovom *Nevtepeno poprijeta blažena Devica Marija, zmožna Gospa Vogrska* (1904), leta 1915 preimenovan v *Marijin list*, in tednik *Novine: Za Vogrske Slovence: družbeni, zabavni, poučen list* (1913) (Munda Hirnök in Medvešek 2017: 720).

¹⁸ O ukrepu je poročal tudi tednik *Novine*: »Amerikanski parlament je skleno zakon (törvény), štiri prepovedava izseljevanje v Ameriko na dve leti. Do toga časa se pustijo v Ameriko samo stariše i druge rodbinske kotrige Amerikanski državljanov« (V Ameriko iti je prepovedano. *Novine* 8, 16. 1. 1921: 3).

PO TRIANONSKI POGODBI

Prebivalci na območju današnjega Prekmurja in Porabja so delili skupno usodo v avstro-ogrski monarhiji vse do konca 1. svetovne vojne. Po mirovni pogodbi, podpisani 4. julija 1920 v palači Grand Trianon v Versaillesu pri Parizu, je devet slovenskih naselij s pretežno slovenskim prebivalstvom v okolici Monoštra/Szentgotthárd ostalo na Madžarskem. V vaseh Dólnji Seník/Alsószölnök, Górnji Seník/Felsőszölnök, Števanovci/Apátistvánfalva, Otkovci/Börgölin, Balázsfalu, Ujbalázsfalva (od leta 1937 spadajo pod Števanovce), Sakalovci/Szakonyfalva, Ándovci/Orfalu, Vérice/Permise, Rítkarovci/Ritkaháza in Slovénka vés/Rábatótfalu¹⁹ je po popisu iz leta 1920 živelo 4988 ljudi, število izrečenih po vendskem (slovenskem) maternem jeziku je bilo 4166 (Az 1920. évi népszámlálás 1923). Druga naselja Slovenske krajine so bila priključena h Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Osem vasi – Modinci, Svetica, Ženavci, Stankovci, Sveti Martin, Dobra, Grič in Velika –, ki so bile zgodovinsko prav tako večinsko slovenske, je bilo dodeljenih Avstriji (Maučec in Novak 1945: 11).

Trianonska mirovna pogodba med antantnimi silami in Madžarsko je določila današnjo mejno črto, pri čemer so pri razmejitvi upoštevali načelo razvodnice med Rabo in Muro na gornjem Goričkem.²⁰ Želja Slovencev v okolici Monoštra, da bi jih priključili h Kraljevini SHS, kljub prizadevanju jugoslovanske delegacije (zlasti Matije Slaviča) na pariški mirovni konferenci, ni bila uslišana. S tem je bilo konec enotnosti Slovenske krajine, začel se je ločen gospodarski, politični in narodni razvoj Prekmurja in Porabja.

Nova meja je ustvarila etnični manjšini na obeh straneh meje. Madžari v Prekmurju²¹ in Slovenci v Porabju (ti so prej imeli na tem območju status večinskega naroda) so zdaj dobili status manjšine. Trianonska pogodba je s posebnimi določili²² sicer zagotovila prebivalcem madžarske narodnosti v Prekmurju in slovenske narodnosti v Porabju določeno zaščito, kljub temu pa se je njihov položaj postopno slabšal, predvsem na gospodarskem, kulturnem in tudi na jezikovnem področju.

¹⁹ Verica in Ritkarovci sta se leta 1951 združili v naselje Verica-Ritkarovci z madžarskim imenom Kétvölgy (Kozar-Mukič 1984: 3), Slovenska ves je bila leta 1983 upravno priključena Monoštru. – Na tem mestu zapis slovenskih krajevnih imen sledi zapisu z ostrivci (po Kozar-Mukič 1984), da je razviden dolg poudarek v izgovorjavi.

²⁰ Poznano je, da so odločilni vpliv na potek trianonske meje imele Združene države Amerike. Geograf dr. Douglas W. Johnson, profesor na Univerzi Kolumbija, je bil v ameriški delegaciji vodilni za razmejitvena vprašanja in je na mirovni konferenci v Parizu deloval v več komisijah za rešitev mejnih vprašanj med Avstrijo, Madžarsko, Italijo in Kraljevino SHS (Živojinović 2017: 220). General Johnson je deloval v ozemelskem interesu Kraljevine SHS in se ni oziral na nacionalna vprašanja. Posledica tega stališča je tudi priključitev območja okoli Lendave, z večinskimi madžarskim prebivalstvom, h Kraljevini SHS, ne pa tudi Monoštra s porabsko-prekmursko okolico (Josipović 2016: 23).

²¹ Po podatkih popisa iz leta 1921 je na območju Prekmurja živelo 74.383 Slovencev in 14.064 Madžarov. Madžari so bili strnjeno naseljeni v skrajnem vzhodnem delu Prekmurja, v dolnjelendavskem okraju ter v obmejnem predelu Goričkega v murskosoboškem okraju.

²² O zaščiti manjšin govori VI. Poglavje (členi 54–60) Trianonske mirovne pogodbe.

Prekmurje med svetovnima vojnama

Po združitvi z matično Slovenijo se je za prekmurske Slovence začelo novo obdobje. Politično in gospodarsko življenje je bilo še nekaj časa po vojni pod močnim madžarskim vplivom (Fujs 1992). Novi oblasti je najbolj nasprotovalo madžarsko prebivalstvo ob vzhodni meji in Lendavi ter velik del meščanstva, uradnikov in protestantskih duhovnikov.²³ Za to je bilo več vzrokov. Njihov prednostni položaj je bil omajan na vseh področjih. Pojavile so se gospodarske težave (splošno pomanjkanje, občutno zvišanje cen, ukinitve sezonskega zaposlovanja v notranjosti Madžarske), ni bilo železniške povezave z osrednjo Slovenijo,²⁴ z novo upravo so prišle nove navade, novi uradniki, učitelji; ti so uporabljali in uveljavljali slovenski knjižni jezik, ki je tekmoval s prekmurščino in so ga Prekmurci slabo razumeli, saj so bili poprejšnji sorodstveni, trgovski in izobraženski stiki omejeni na Štajersko (Koštric 2011: 30–31).

Za medvojni čas so značilne tudi demografske spremembe: v Prekmurje so načrtno naseljevali primorske Slovence in Istrane, kar je sprožilo odpor pri domačem prebivalstvu (Kovács 2013: 187–190; Lokar 2014). Podobno kakor je veljalo za slovensko manjšino na Madžarskem, so bili tudi Madžari v Prekmurju nekakšni drugorazredni državljani: »Njihovo število je opazno upadlo, ker so bili podvrženi 'statistični asimilaciji' in ker so bili izključeni iz agrarnih reform, kar je mnoge spodbudilo k izselitvi« (Kosi 2018: 100; za več gl. Kovács 2006, 2007).

Industrija se je razvijala zelo počasi oziroma je pred 2. svetovno vojno pravzaprav ni bilo. V neagrarno dejavnost je sodila tovarna dežnikov, ki se je leta 1904 razvila iz šivalnice Juda Bele Woltmana iz Lendave, Ludvik Blau pa je leta 1928 osnoval pletilstvo, a ga je po dobrem desetletju preselil v Karlovac (Šarf 1988: 88–89). V Murski Soboti gre omeniti tovarno mesnih izdelkov Josipa Benka, ki se je razvila iz mesarske obrti Benkovega očeta (Lorenčič 2019: 68). Agrarna reforma zaradi nedosledne izvedbe ni v celoti izpolnila pričakovanj kmečkega prebivalstva v Prekmurju (Kovács 2007).

Nova meja je sicer upoštevala katastrske meje, ni pa upoštevala zemljišč, predvsem gozdov, ki so jih imeli lastniki na eni in drugi strani meje (Kozar 2017: 24): »Kmetje, ki so prej lahko delali in spravljali pridelke, kakor jim je bilo najlažje, so sedaj morali vse voziti po glavni cesti in poleg tega še plačevati carine« (nav. delo: 36).²⁵ Zaradi pomanjkanja delovnih mest so mnogi še naprej hodili na sezonsko delo v Slavonijo in Vojvodino, veliko se jih je tudi izselilo v Ameriko z mislijo, da se bodo vrnili, a so naposled tam ostali za vedno. V 30. letih se je val izseljevanja usmeril v Francijo, kamor naj bi se med letoma 1929 in 1937 iz Prekmurja izselilo več ko 17 tisoč ljudi (nav. delo: 32). Sezonsvo in razlogi zanj so močne

²³ Slednji naj bi še po letu 1919 zagovarjali stališče, da med Muro in Rabo živijo »Vendi, Vendslovenci«, ki si ne želijo združitve z osrednjimi Slovenci (Vrbnjak 2007: 105).

²⁴ Zaradi ukinitve železniške povezave Murska Sobota–Körmend in Lendava–Zalaegerszeg (središče županije Zala, 45 km vzhodno od Hodoša) je bila pokrajina odrezana od ostalega sveta.

²⁵ Da težava ni bila izjema, temveč kar pravilo, potrjuje prispevek v *Novinah* (7. 4. 1935), ki so ga v uredništvo poslali kmetje z Martinja (gl. Kozar 2017: 36).

sledi pustili tudi v književni ustvarjalnosti tistega in poznejšega časa (Just 2003; Avsenik Nabergoj 2014), ki je v literaturo preslikala objektivno resničnost.

K položaju, ko je število zaposlenih v tujini preseгло število doma zaposlenih, so svoje prispevale tudi šibke komunikacije: prekinjena je bila železniška povezava z Madžarske preko Hodoša in ugodne komunikacijske poti, ki bi lahko pospešile gospodarski razvoj, »so križale politične in državne meje in tako ovirale pretok,« kar je pustilo posledice ne le v Prekmurju, temveč tudi na Gradiščanskem, v Porabju in Őrségu (Fujs 2008: 26).

Združenost Prekmurja z matičnim narodom je trajala 22 let; Madžari so ob začetku 2. svetovne vojne in razpadu Kraljevine Jugoslavije²⁶ leta 1941 ponovno zasedli Prekmurje. Madžarska vojska je prišla v Prekmurje 16. aprila 1941, ko so ji Nemci predali oblast le deset dni po svoji zasedbi Prekmurja (Fujs 1991: 65). Do konca vojne je tako Prekmurje spet pripadalo Madžarski, trianonska meja je bila izničena. Pokrajino so upravno razdelili tako, kakor je bila razdeljena pod Avstro-Ogrsko.

Na začetku aprila 1945 je Prekmurje zasedla sovjetska Rdeča armada,²⁷ že 8. aprila 1945 pa je v Prekmurje prispela tudi delegacija SNOS,²⁸ ki je začela prevzemati oblast nad pokrajino (Perovšek 2016: 421–425). Delegacija SNOS je svoje delo končala na začetku maja 1945, kar je pomagalo pri priključitvi Prekmurja k Demokratični federativni Jugoslaviji in matični Sloveniji. Pariška mirovna konferenca po 2. svetovni vojni²⁹ ni spremenila trianonskih mej Madžarske in Prekmurje je ostalo v novi jugoslovanski državi.

Porabje med svetovnimaj vojnama

Novonastali položaj po uveljavitvi trianonske meje je prinesel preoblikovanje javne uprave na Madžarskem. Po letu 1920 je v nekdanjem monoštorskem okraju od prejšnjih 80 vasi ostalo v okviru Madžarske 37 (Kozar-Mukič 1984: 15). Priključene so bile še tri (Magyarszombatfa, Gödörháza, Velemér), ki so pred mirovno pogodbo spadale v murskosoboški okraj. Zaradi priključitve omenjenih vasi h Kraljevini SHS in Avstriji so bili preoblikovani tudi notariati (prav tam).

Spremembe v cerkveni upravi so otežile oziroma pretrgale ustaljeno versko življenje obmejnih prebivalcev. Gornjeseniška župnija je izgubila tri podružnice (Markovce, Trdkovo in Čepince), pridobila pa Ritkarovce, ki so pred letom 1920 spadali v župnijo v Velikih Dolencih (Kozar-Mukič 1984: 16-17). Reorganizacija je prizadela vernike na obeh straneh meje: tiste z Goričkega (Trdkova, Martinje), ki so prej sodili v gornjeseniško župnijo, so po letu 1920 priključili novi župniji v Gornjih Petrovcih. Nova meja je od župnišča v

²⁶ 10. aprila 1941 je bila ustanovljena Neodvisna država Hrvaška, kar je Slovenijo odrezalo od ostalega dela Jugoslavije.

²⁷ Med 3. in 5. aprilom 1945 je Rdeča armada s sodelovanjem Bolgarske armade (in z delom novoustanovljene Prekmurske partizanske čete) osvobodila Prekmurje.

²⁸ Slovenski narodnoosvobodilni svet.

²⁹ Od 29. julija do 15. oktobra 1946 je potekala Pariška mirovna konferenca, ki se je zaključila s podpisom Mirovnih sporazumov 10. februarja 1947.

Dobrovniku odtrgala tudi štiri vasi Hetésa³⁰ (Bödeháza, Gáborjánháza, Szijártóháza in Zalaszombatfa), ki so ostala na Madžarskem (Göncz 2000: 61).

Uvedba trianonske meje je vplivala tudi na socialno-ekonomski položaj prebivalcev Porabja. Meja je otežila, če že ne onemogočila, že utrjene povezave s trgovskimi središči v Prekmurju. Gospodarsko in prometno je bilo Porabje od nekdaj usmerjeno bolj na jug in zahod kakor pa na sever in vzhod (Maučec in Novak 1945: 8). Monošter je bil sedež okraja in upravno središče. Imel je tudi razvito industrijo, vendar se je razvoj mesta po Trianonski pogodbi ustavil, saj je bil večji del širše okolice, iz katere se je velik delež prebivalcev zaposloval v monoštrskih tovarnah, priključen h Kraljevini SHS in Avstriji. In Monošter kakor prej tudi zdaj ni imel vloge gospodarskega in zaposlitvenega središča.³¹ Majhne kmetije niso zadoščale za socialno preživetje, tako da so se vrste sezoncev in izseljencev vse bolj daljšale.³² Sezonci iz Porabja so se v tem obdobju usmerjali zlasti na različna kmečka dela na posestva na zahodnem Madžarskem (Munda Hirnök 2003: 123–124), v manjšem obsegu v tujino.

Nadzor meje, uveljavljen po Trianonski mirovni pogodbi, je prizadel prej običajne komunikacije (sorodstvene, gospodarske, na verskem področju) med prebivalci ob meji. Nadzor je bil zelo oster, kar je razvidno iz naslednjega poročila:

G. civilni komisar v M. Soboti z dogovorom vojaške oblasti odredi sledeče: Prestop prek dem. črte se dovoli *izključno samo posestnikom, ki majo na obeh strani dem. črte svoje zemljišča in samo zavoljo obdelavanja teh zemljišč*. Prehod se pa dopusti samo na mestah, štera vojaška oblast določi.

Lastniki zemljišč na obeh strani granice morejo meti *potrdila vödana od občinskih uradov, potrjena od pristojne orožniške postaje in od civ. komisara*, v D. Lendavi od namestnika civ. kom., v šteri potrdilah more točno biti zapisano, kelko ma tü in onstran dem. črte zemlje.

Ta potrdila se morejo potem vidirati od strani komande v M. Soboti ali D. Lendavi od namestnika civ. kom., v šteri potrdilah more točno biti zapisano, kelko ma tü in onstran dem. črte zemlje.

Drüгим osebam je dovoljen prehod na Madžarsko samo prek Gyékényeša, v Nemško Austrijo pa samo prek Špilja. Samo v slučajih smrti ali bolezni, ki pa morejo biti dokumentárično dokazani, se morejo izjemoma dati in vidirati potni listi.³³

³⁰ Hetés je značilna etnografska pokrajina, je del zgodovinske županije Zala in ima precej skupnih potez s sosednjima enotama Göcsej in Örség.

³¹ Večanje števila zaposlenih Slovencev v industriji je opazno šele od 60. let 20. stoletja.

³² Pri tem je pomembno opozorilo na povezanost revščine z razdrobljenimi kmečkimi zemljišči, ki pa so bila predvsem posledica posebnega tipa velike ali razširjene družine in dednega prava. Na drugi strani pa je prav ta tip družine omogočal množično verižno izseljevanje, saj je bil vedno doma kdo, ki je poskrbel za otroke in druge v okrnjenih družinah (Ravnik 1999: 339).

³³ Osebni promet blüzi demarkacijske črte. *Novine 7* (40), 3. 10. 1920: 3. Prim. prispevek o tem, kako so Prekmurci doživljali omejevanje gibanja: Položaj v Prekmurji. *Novine 7* (40), 3. 10. 1920, 1.

Kljub strogemu režimu je v medvojnih letih cvetelo tihotapstvo. V Porabju, posebej na Gornjem Seniku, so se s tem ukvarjali predvsem dvolastniki zemljišč in brezposelni (Kozar-Mukič 2000: 95-96). Nelegalni prehodi meje, ki je prej ni bilo, so lahko bili tudi smrtno nevarni.³⁴

V POVOJNI EVROPI

Začasne meje Madžarske po 2. svetovni vojni je določalo premirje, ki so ga sklenili 20. januarja 1945 v Moskvi, mejne črte so ustrezale stanju 31. decembra 1937. Na podlagi dogovora med zavezniki in začasno madžarsko vlado je bila Madžarski zagotovljena stara trianonska meja, ki jo je uzakonila mirovna pogodba, ratificirana v Parizu 10. februarja 1947.

Po podpisu pariške mirovne pogodbe so se odnosi Madžarske s sosedi izboljšali, kar je še posebej veljalo za Jugoslavijo: Madžarska je z Jugoslavijo leta 1947 podpisala kulturni sporazum, 8. decembra leta 1947 pa Sporazum o prijateljstvu, sodelovanju in vzajemni pomoči.

Stiki prebivalcev ob meji so bili dokaj nemoteni, dvolastnikom so vzajemno zagotovili prestopne dokumente, da so lahko obdelovali zemljo na drugi strani (Stipkovits 1994).

Že leta 1948 pa so bile zaradi resolucije Informbiroja prekinjene vse povezave med Jugoslavijo in drugimi vzhodnimi državami. Z madžarske strani se je krepila protijugoslovanska sovražnost, sledili so vojaški incidenti in provokacije na meji. Sovražno razmerje se je materializiralo v postavitvi bodeče žice, poimenovane »železna zavesa«,³⁵ s katero se je Madžarska strogo razmejila od Jugoslavije in Avstrije (Gráfik 2001: 17). Z neprepustnim režimom na meji so se dokončno pretrgali medsebojni stiki obmejnih prebivalcev.

Politični odnosi med Jugoslavijo in Madžarsko so se začeli izboljševati po letu 1956, ko je na Madžarskem prišel na oblast János Kádár. Z meje so postopno začeli odstranjevati bodečo žico in mine, kar pa še ni pomenilo, da bi lahko govorili o odprtejšem režimu; ta se je vendarle nakazal z odprtjem prvih dveh mednarodnih mejnih prehodov Dolga vas-Rédics (1966) in Hodoš-Bajánsenye (1977) (Munda Hirnök in Medvešek 2016: 94).

Prekmurje po 2. svetovni vojni

V času med obema vojnama je bilo slovensko ozemlje na poti od kmečke k industrijski družbi, Prekmurje pa je ostalo najbolj agraren del banovine. Po podatkih iz popisa leta 1931 je bilo v 121 od 170 prekmurskih občin več kot 90 % kmečkega prebivalstva, v 55 od njih pa je bil ta odstotek celo večji od 95 (Lorenčič 2019: 68). Tudi takoj po vojni je bilo Prekmurje še vedno povsem agrarna pokrajina. Nova poveljna gospodarska politika je prinesla predvsem gradbeno industrijo (opekarne), predelovalno industrijo (mlini za predelavo žit) (Rojht

³⁴ Smrt pri tihotapstvi. *Novine* 7, 2. 5. 1920: 2.

³⁵ Izraz »železna zavesa« se je uveljavil po govoru angleškega premiera Winstona Churchilla v ZDA leta 1946, čeprav je bil v rabi že prej. Med t. i. hladno vojno je označeval mejo med Evropo pod vplivom Sovjetske zveze (komunistični svet) in drugimi (kapitalističnimi) državami na njenem zahodu. Potekala je od Severnega do Črnega morja, na zahodni strani pa do Jadranskega morja.

2010: 43) in oblačilno industrijo (Mura) (Prinčič 2008). Za razvoj lendavskega območja je bilo pomembno odkritje naftnih polj v Petišovcih. Vzpon naftne industrije je občutno vplival ne le na razvoj občine, temveč celotnega Prekmurja (Šarf 1988: 92–95). V 60. letih sta se začela razvijati kovinska industrija in gradbeništvo (Kovács 2000: 40; Prinčič 2008).

Razvoj industrije je v 60. in 70. letih 20. stoletja pospešil notranjo migracijo prebivalcev z Goričkega in tudi z narodno mešanega območja: te migracije so v več primerih prerasle v trajno izselitev v Mursko Soboto ali v njeno bližino, pa tudi v druge kraje v državi. S tem se je začel obmejni prostor prazniti (Kovács 2016: 114). V tem času so se že tudi legalno zaposlovali v Avstriji in Nemčiji (zdomci).

V 80. letih 20. stoletja se je Prekmurje, po zaslugi politike policentričnega razvoja, vendarle povzpelo na slovensko povprečje (Vratuša 2008b: 7), po letu 1990 pa so se različna prilagajanja tranzicijskim razmeram v samostojni državi kazala tudi v gospodarstvu. Po večini kazalnikov ekonomskega in socialnega razvoja je Prekmurje še danes med slabše razvitimi slovenskimi regijami (Prinčič 2008; Lorenčič 2019: 68).

Goričko³⁶ je, podobno kakor Porabje na Madžarskem, v državnem okviru predstavljalo (in še danes predstavlja) obrobje. Ker je gričevnata pokrajina, so imeli prebivalci v primerjavi z drugimi deli Prekmurja slabše razmere za kmetijske dejavnosti. Kljub temu je tako kakor v preteklosti še danes pretežno agrarna pokrajina z majhnimi in razdrobljenimi posestmi³⁷ in več možnostmi za živinorejo in sadjarstvo. In številni še vedno, posebej zaradi poslabšanih gospodarskih razmer (propad industrije v Prekmurju) v tranzicijskem času, hodijo na delo v tujino, zlasti v Avstrijo (dnevna migracija, sezonska zaposlitev), kar prispeva k upadanju in staranju prebivalstva.

Podatki kažejo, da so se odnosi med večinskim slovenskim in madžarsko manjšino na splošno začeli izboljševati v drugi polovici 20. stoletja. K temu sta pripomogli uvedba dvojezičnega šolstva (leta 1959) ter še zlasti ustava SFRJ iz leta 1974, ki je med drugim uzakonila spoznanje, da so avtohtone narodne skupnosti v Sloveniji državnotvorni subjekti, da je njihov jezik na narodno mešanem območju enakopraven slovenskemu (Ustava SRS 1974). Madžarski narodni skupnosti v Prekmurju so danes zagotovljeni najvišji mednarodni standardi varstva manjšin (Slovenija in evropski standardi 2002).

Porabje po 2. svetovni vojni

Porabski Slovenci so si takoj po vojni na zborovanju v Martinju 3. junija 1945 znova prizadevali, da bi Porabje priključili k Sloveniji (Maučec in Novak 1945: 24–26), toda brez uspeha. Porabje je v strogem poinformbirojevskem režimu postalo povsem izolirano območje. Državni ukrepi so poslabšali ekonomsko-socialni položaj ljudi zaradi kolektivizacije po

³⁶ Goričko je zdaj upravno razdeljeno na 11 občin: Cankova, Dobrovnik, Gornji Petrovci, Grad, Hodoš, Kobilje, Kuzma, Moravske Toplice, Puconci, Rogašovci in Šalovci. Na Avstrijo mejijo občine Cankova, Rogašovci in Kuzma, skupno mejo z Madžarsko pa imajo občine Kuzma, Gornji Petrovci, Šalovci, Hodoš, Kobilje in Dobrovnik.

³⁷ Tretjina kmečkih gospodinjstev ima manj ko tri hektarje površine (Huber 2014: 172).

sovjetskem vzoru. V času Rákosijevega režima (1948–1956) so z uvedbo kmetijskih zadrug kmetom odvzeli zemljo in jih nasilno včlanjevali v zadruge (Munda Hirnök 2016: 95). Poleg tega so morali kmetje do oktobra leta 1956 določeno količino svojih pridelkov prodati državi pod ceno, predpisane so bile obvezne dajatve poljščin, živine, mleka, perutnine, jajc, vina (Kozar-Mukić 2000: 56). Deželo ob meji so intenzivno varovali organi državne varnosti in policije, ki so izvajali različne pritiske na prebivalstvo in prišlo je tudi do izгона ljudi oziroma deportacij porabskih družin (Munda Hirnök 2013). Tako ne preseneča, da se je v obdobju Rákosijevega režima zaradi slabih življenjskih razmer in strahu pred politično represijo z obmejnega območja izselilo veliko ljudi, še zlasti po zatrtju madžarske vstaje leta 1956.³⁸ Na zmanjševanje števila prebivalcev v Porabju so vplivale tudi notranje selitve v mejah Madžarske.

Socialistično gospodarstvo in družbena ureditev nista dopuščali skoraj nobene iniciative. Razvojni načrti Madžarske so obmejno območje povsem zaobšli. Porabje zaradi skromnih naravnih razmer ni bilo vključeno v državne projekte, država ga je pustila kot gozdno območje, postalo je nekakšen gozdni rezervat, kar se danes kaže kot prednost, ki jo skuša kapitalizirati tudi kot zaščiten območje neokrnjene narave, primerno za ekološko kmetovanje in turistično ponudbo. Posledice madžarske regionalne politike so se kazale v tem, da je obmejni prostor postal dejansko pravi gospodarski mrtvi kot, ki se je posledično tudi demografsko izčrpal.

V času družbenih in političnih sprememb v 70. in 80. letih 20. stoletja, ko je na Madžarskem prišlo do političnega popuščanja, je prišlo tudi do prizadevanj za normalizacijo dvostranskih stikov na različnih področjih z Jugoslavijo (Slovenijo) in z Avstrijo. Osebnostne stike prebivalcev s Slovenijo sta omejevala oddaljenost mejnih prehodov in strog mejni režim. Oteženo upravno in gospodarsko življenje obmejnih območij so poleg odprtih mednarodnih prehodov olajšali maloobmejni sporazumi, ki jih je Madžarska s sosednjimi državami sklenila v drugi polovici 20. let 20. stoletja (Gráfik 2001: 14-15). Šele spremenjena ustava leta 1972 je zagotovila manjšini vsaj formalno varstvo.

Do preobrata v življenju na ožjem območju Tromeje je prišlo leta 1989 na t. i. Srečanju prijateljstva. Z madžarske strani je sklic srečanja spodbujal okrajni urad Madžarske ljudske fronte. 27. maja leta 1989 so se pri Tromejniku srečali voditelji³⁹ in prebivalci treh krajev.

³⁸ Madžarsko je takrat zapustilo več kot 200 tisoč ljudi. Delež beguncev je bil na državni ravni najvišji prav v monostranskem okraju, od koder se je izselilo okrog 2100 oseb ali 8,7 % prebivalcev (Kovács 2011: 78).

³⁹ Dogodka so se udeležili župan Fürstenfelda Erich Kospach, predsednik občinskega sveta murskosoboske občine Andrej Gerenčer in predsednik okrajnega sveta v Körömendu Jenő Kercksmár. – To srečanje je z več vidikov podobno Panevropskemu pikniku, mirovni prireditvi na avstrijsko-madžarski meji v bližini Soprona 19. avgusta 1989. Prireditve je bila eno od dejanj v letu 1989, ki je napovedalo padec železne zavese in konec hladne vojne. Organizirala sta jo Panevropska zveza in opozicijski Madžarski demokratični forum pod pokroviteljstvom Otta von Habsburga in Imreja Pozsgaya. Zamišljen je bil kot nerformalno srečanje ob tri ure odprti avstrijsko-madžarski meji. Za osnovne informacije gl. Pan-European Picnic (https://en.wikipedia.org/wiki/Pan-European_Picnic).

Tudi na Gornjem Seniku je istega dne prišlo do srečanja sorodnikov, ki se dolgo niso videli, ter simboličnega prestopanja meje brez predhodnega dovoljenja oblasti. Ob strpni drži graničarjev je srečanje preraslo v evfonični dogodek (Gráfik 2001: 18-19) in uresničila se je tudi želja organizatorjev, da bi srečanje postalo tradicionalno in regionalnega značaja.⁴⁰

Življenje ljudi ob meji se je z začetkom odstranjevanja železne zavesa leta 1989 začelo izboljševati. Na mednarodni tiskovni konferenci pri Hegyeshalomu so 2. maja leta 1989 sporočili, da bodo na zahodni meji Madžarske odstranili železno zaveso. Odstranjevanje je trajalo do konca leta 1990.⁴¹

Na življenjske razmere kakor tudi na čezmejne stike so po letu 1990 vplivali demokratični procesi na Madžarskem (nova pravna in politična ureditev), osamosvojitve Slovenije, organiziranost slovenske narodne skupnosti, postopno odpiranje območja z urejanjem prometne infrastrukture⁴² in evropski integracijski procesi, v katerih sta leta 2004 Madžarska in Slovenija postali članici EU, leta 2007 pa članici schengenskega območja.

SPOMINI

KJE SO SPOMINI?

Pred prvo svetovno vojno gledano, ne, je to bla ... ena in ista pokrajina. To je bila Slovenska okroglina, ki je spadala v glavnem pod madžarsko krono in zaradi tega tudi tu, nekako mentaliteta ljudi je bila malo drugačna kot v ostalih slovenskih krajinah, [...] kajti vseeno je tu uprava je bila madžarska, ne, vodilni sloji so bili madžarski itn. In zato je to dalo nek poseben pečat [...] Je pa na nek način tukajšnjim ljudem, sploh pa Porabcem, ampak tudi Prekmurcem, če hočejo tega ali nočejo, [...] je to potisnilo nek poseben pečat na značaju [...]: vseeno, ko si ti skoz pod eno, bi lahko rekli, tudi če ne tujo, oblastjo, ampak pod nekim pritiskom naroda, ki ima popolnoma drugačen jezik, ne, kot ga imaš ti, to se pozna potem tudi na tvojem značaju. In ta nekakšen prastrah, ki ga Porabci še zdaj imajo, sploh starejše generacije, v sebi, ne, to izvira prav iz tega, ne. Iz tisočletnega nekega sobivanja ali nesobivanja z Madžari, ne. Ker Madžari so bili zmeraj nek nadrejen, nadrejen narod ali pa so se vsaj tako obnašali in so se tako počutili. [...] In ko potem pa ti, ne, po letu 1920 ostaneš, ne, na tej strani meje, peščica ljudi, nič drugega, ne, in itak je to skoz blo neko obrobje.

⁴⁰ 25. maja 2019 je na Tromeji potekala 30. jubilejna proslava (-dm- 2019: 2-3).

⁴¹ Več o tem gl.: Harminc éve kezdték lebontani a vasfüggöny, <https://www.hirado.hu/belfold/belpolitika/cikk/2019/05/02/harminc-eve-kezdték-lebontani-a-vasfuggony>, 1. 8. 2019.

⁴² Na slovensko-madžarski meji je sedem cestnih in en železniški prehod: poleg omenjenih dveh, odprtih v 60. in 70. letih prejšnjega stoletja, so leta 1992 odprli prehoda Pince–Tornyiszentmiklós in Martinje–Gornji Senik (leta 2005 je bil prekvalificiran v mednarodni prehod), leta 1997 prehoda Kobilje–Nemesnép in Prosenjakovci–Magyarszombatfa in nazadnje leta 2002 mejni prehod Čepinci–Verica.

Porabje je blo skoz eno obrobje, ne, in potem še oni [Prekmurci, op. av.] odidejo, ne, in potem ostaneš tukaj, ne, in je, po mojem so bili popolnoma zgubljeno, takrat, ne. In tudi po letu '45, ne, ko so se meje ponovno potrdile. In so popolnoma bli, nekako obglavljeni tudi, ker ni bilo inteligece, nič, ki bi jim... in to navadno kmečko prebivalstvo blo, ne, ki je pač v glavnem se podalo v usodo. (TZ 2014_MS⁴³)

Daljši navedek pripovedi izobraženke ni spomin, temveč za uvod povedna refleksija o bivanjski izkušnji – lahko bi ji rekli historična zavest (prim. Macdonald 2012: 235). Nista je zarisali zgolj trianonska meja leta 1920 in železna zavesa leta 1948, temveč že poprejšnje razmerje med Slovenci in Madžari v ogrski državi. V času pred koncem 1. svetovne vojne, ko je slovensko prebivalstvo sicer predstavljajo večino naseljencev najzahodnejšega dela ogrskega dela monarhije, meje med njimi niso bile administrativne, temveč etnično-nacionalne, jezikovne in socialne. Te ločnice sta krepila tudi geografsko obrobna lega in razmerje moči med večino in manjšino.

Takšnih samopremislekov ni mogoče misliti brez izobrazbe in posredovanja/kroženja znanja. V splošnem so najini sogovorniki in sogovornice z obeh strani meje povedali, da se o slovenski zgodovini v šoli niso učili in da so vse, kar vedo, *slišali*. Izjema so pripovedi redkih izobražencev, ki so se ali se zanimajo za preteklost ožjega domačega ali širšega okolja; iz njihovega pripovedovanja in komentiranja preseva zainteresirano prisluškovanje pripovedim drugim, a tudi naučeno znanje, pridobljeno s šolanjem.⁴⁴ Tako je poznana izobraženka iz Porabja, rojena tik pred 2. svetovno vojno, posebej opozorila na skrb starega očeta, da so se vnuki šolali, in pozitivno vrednotil, da se ženska izobrazila.

Zato, ker je odšel v Ameriko in videl, kako se da živeti [...] Počasi se je začelo mišljenje spreminjati in tudi drugi so začeli svoje otroke pošiljati dalje v šole. V Porabju se je živelo revno, nazadnjaško. Miselnost ljudi je bila, da kmet naj ostane kmet, ženska pa naj bo doma. (Pšajd 2007: 163)

V Slovenskem Porabju je bilo spodbujanje izobraževanja do 70. let prejšnjega stoletja bolj izjema kakor pravilo. Na začetku 70. let so začeli porabski maturanti odhajati na študij v Slovenijo. Nekaj diplomirancev, ki se je pridružilo izobraženim na Visoki učiteljski šoli v Sombotelu in enemu v Győru, se je vrnilo v Porabje, kjer skrbijo za življenje slovenske

⁴³ Viri s terena so označeni kot TZ (terenski zapis), letom zapisa in začetnicami imena sogovornice ali sogovornika.

⁴⁴ V terenskem gradivu raziskav ob slovensko-madžarski meji je zbrano zelo raznovrstno gradivo: med najinimi sogovorniki v Slovenskem Porabju sva se oprli na peščico izobražencev, v vaseh na severovzhodu Goričkega pa so bili najini sogovorniki ljudje, ki se večinoma preživljajo s samooskrbnim kmetovanjem in dodatki, ki jim jih je prineslo preteklo delo v tujini in, domnevava, tudi s podporo mlajših družinskih članov, ki so sezonsko ali stalno zaposleni v tujini, podjetnik, in nekaj zaposlenih zunaj kmetijstva. Vsi so bili rojeni po 2. svetovni vojni.

skupnosti, vodijo njuni osrednji organizaciji, tj. Zvezo Slovencev na Madžarskem (1990) in Državno slovensko samoupravo (1995), izdajajo časopis *Porabje* (1991), skrbijo za program Radia Monošter (2000) in oddajo Slovenski utrinki (1992), vodijo Slovenski kulturni in informacijski center (1998), različne kulturne skupine, organizirajo številne prireditve, spodbujajo gospodarski razvoj in si prizadevajo za intenzivno vzdrževanje vezi s Slovenijo.

Ta infrastrukturni okvir je pomemben zato, ker v primerjavi s Prekmurjem ustvarja za Slovence v Porabju kot manjšino pomemben komunikacijski prostor, tudi prostor vzdrževanja, preurejanja, poustvarjanja, posredovanja spominov in doživetij. Tu ne krožijo zgolj pripovedi od ust do ust, iz oči v oči. Kar naenkrat so slišane po radijskih valovih, zapisane v časniku ali knjigi, da se lahko spet prelijejo v vsakdanjo govorico. Brez tega tudi do mlajših, ki so rojeni po letu 1990, zgodbe o meji ne bi prišle:

Ja, še vedno veliko pripovedujejo [starejši ljudje o tem], ali slišim to osebno, ko se kaj pogovarjajo med seboj ali pa velikokrat poslušamo Radio Monošter, ki je radio za porabske Slovence v Porabju, in tam je vedno tema, da o tem govorijo starejši ljudje, kako je bilo, ko so živeli še ob meji in niso mogli k sorodnikom na drugo stran meje. [...] Po radiu je to, da delajo intervjuje z ljudmi iz Porabja, da bi bilo zanimivo in potem, kar povejo, od tega gre tema, ampak velikokrat govorijo o tem. [...] Mi [v družini] se pogovarjamo o tem včasih, kako je bilo nekoč in... Ne vem, če mogoče kaj slišim, potem vprašam, kako je bilo nekoč. (TZ 2014_MZ)

[...] naš radio [temelji] na tem, da poslušamo in vprašamo, sprašujemo te starejše ljudi, ker oni počasi gredo, ne. In oni govorijo to naše narečje še, domače, in oni vedo dosta povedat o tem, kako je to bilo, ko so bile še meje [...] Drugače, kako bi vedeli, če oni bodo odšli, pa nihče ne bo vedel, kako je bilo. [...] In pri nas [na Radiu Monošter] lahko povedo. Zdaj, v časopisu Porabje tudi lahko povedo, pa povedo dostikaj, ampak tisto, vsebinsko nimajo toliko prostora, da bi vse napisali. (TZ 2014_MM)

Ker v zadnjih desetletjih

ni več teh naravnih prilik, ko bi starejši mlajšim pripovedovali, ne, to je to. Ker prej, ko smo še mi, recimo otroci bili, pa smo bučno seme luščili ali kak se temu reče, ne, ali pa koruzo [...] zmeraj vsi sosedi skupaj in pravzaprav tam smo potem mladi poslušali, slišali, ne, kako so oni o tem pripovedovali. Ampak še zdaj ti starejši, [...] če gremo v ta muzej železne zaves⁴⁵, ne, potem se jim tam nekako spomini spet vračajo in pripovedujejo. (TZ 2014_MS)

⁴⁵ Muzej v Števanovcih, uradno ime Spomenik graničarjem (madž. Határőr Emlékhely Apátistvánfalva), kjer je na prostem in v stavbi nekdanje karavle razstava o življenju mejnih stražarjev.

V tematizaciji meje na madžarski in slovenski strani je opazen razloček: v Prekmurju se zgodovinski dogodki ob meji, posebej trianonski, in spomin nanje obnavljajo ob okroglih obletnicah priključitve Prekmurja Kraljevini SHS, kar je bilo izrazito ob letošnji 100-letnici, v Porabju pa se ta spomin sistematično neguje: da se ne pozabi, da se s tem seznanijo mlade, da ti verjamejo, da so se te reči, ki jih sami niso doživeli, res zgodile, in da se to prenaša v njihovem jeziku – porabskem narečju.

Tako da to je zanimivo in mislim, da lepo, da govorimo o tem, dokler je še kdo, nam to pove. Mi lahko to damo, v Porabju oddajamo in lahko ljudje to slišijo, lahko slišijo bolj mladi, od mene mlajši, ki o tem nič ne vedo [...] Ali pa čisto malo ali so kaj slišali, ko so bili še zelo mali, pa sploh ne vedo, če je to res ali ni res. Tako zanimive stvari so in mislim, da to še bo, še nekaj časa trajalo, da se to pozabi. Sploh se ne bo, po mojem, nikdar pozabilo to. (TZ 2014_MM)

Tudi nekoliko mlajši opozarjajo na pozabo, ki je implicitno povezana s spominjanjem in izgubo:

Človek je nor, ko je majhen se ne zaveda tega, ne vprašaš staršev, starih staršev, kaj je bilo v tistem času. [...] Zdaj ko sem že odrasla, zdaj bi me zanimalo, samo zdaj niso več živi in jih ne moram vprašati, kaj je bilo v tistem času. To sem nenehno slišala, da se je stara mama jokala na dvorišču, ko so njeno mamo pokopavali [v Markovcih, na slovenski strani], ampak kako se je to točno odvijalo, tega ne vem. Moja stara mama je že tudi 25 let pokojna. Takrat kot majhen otrok, no, nisem bila več tako majhna, ampak si človek ne zapomni tega. Ali pa ni razmišljal na način, da bi se bilo dobro pozanimati za to in zapisati vse, kar je bilo takrat, ne. (TZ 2018_VK)

PRVA MEJA

V nadomestilo za skope in zelo posredne spomine najinih sogovornikov se opirava na nekaj zapisov iz sočasnega tiska. Ti pritrjujejo zgodovinopisnim ugotovitvam, da je trianonska meja vnesla precejšen nemir pri novih državnih oblasteh na Madžarskem, v Avstriji in Kraljevini SHS ter negotovost med ljudmi, ki so ostali na razdeljenih straneh meje. Spoprijem z novim položajem ni bil lahek in kaže na posebno razmerje med mirovno pogodbo kot zavezujočim pravnim aktom in razmerami na območju, v katero se je zarezala nova meja.

Prekmurski glasnik je dobro leto po uveljavitvi nove meje poročal, da je meja, na kateri komisije postavljajo mejnike, dokončna, da jo je treba spoštovati in ne nasedati hujskačem, ki so »iz prirojene njim zlobe hujskali in rovarili národ v Prekmurji, češ, Prekmurje spádne nazáj pod Madžarsko. Národ že tak izmantran zdaj z edne, zdaj pálek z drúge madžarske stráni, je postao neverliv.« Četudi se je ljudem »na lejši i lübezni način« dopovedovalo,

da Madžari ne bodo nikoli več gospodarili na tem območju, so raje poslušali »od Vogrov pláčane hujskače«, ki so ljudi tako zapeljali, da niso pravočasno zamenjali madžarskega »za dober jugoslovanski denar«, prav tako pa so motili razmejitveno komisijo pri postavljanju mejnikov. Poziv časnika je bil »Pamet je – žamet.«⁴⁶

Prekmurci so se sklicevali tudi na dejstvo, da so jugoslovanske čete nekdanjo avstro-ogrsko mejo prestopile že 12. avgusta 1919, ki »ostáne za to Zgodovinski dén«, odkar so »svobodni državljani« z državljanskimi dolžnostmi, med katere ne sodijo takšne pravice,

da so počeli nekateri naši prekmurski bratje celo sanjati o lastni županiji. Gda smo bili lačni svobode in smo si to od vsega srca želeli, nam take neumnosti niso prišle na pamet. [...] komaj smo se v teh žarkih svobode malo zgreli, postali so nekateri ošabni in zahotelo se njim je lastne županije s posebnimi pravicami kakeršna na celemu svetu ne obstoji, v šteroj bi potem samovoljno gospodarili in nás s tem spravili ešče na hujše stálišče, kak smo bili v početku leta 1919. Ti naši bratje spozábili so se celo tak daleč, da so počeli paktirati z našimi sovražniki Madžarji in madžaroni, ki komaj čakajo, da bi nás spravili pálek pod svoje gospodarstvo in z nami ešče grje ravnali, kak so ravnali pred našo osvoboditvijo, 12. avgustom leta 1919.⁴⁷

Obsodbe deležno je bilo, na primer, dejstvo, da se »[v] Doljnih Slavečah na šolskem poslopju [...] še vedno blišči z velikimi črkami naslikani napis: 'Alsócsalogányi állami népiskola' [Državna ljudska šola Dolnji Slaveči] — in to po dveh letih zasedbe Prekmurja!«⁴⁸

Da tudi madžarsko nezadovoljstvo ni mirovalo, je razvidno iz naslednjega poročila:

Čüjeje se glási, ka Madžari želejo nazáj dobiti Doljno Lendavo in ništerne vesnice okoli D. Lendave, zato pa nam Madžari dávlejo do Rábe in Monoštra celo oze-mlje. Naša držáva je nej ščela o toga čüti, mi ščémo granice, kak v trianonskem kontraktuši napisano. Dolnja Lendava more naša ostáti, ár je to za nás gornje Prekmurce edina pot v svet po železnici. Pa tüdi Lendavčani sami neščejo pod Madžarski »žegen«. Opozárjamo našo vládo, naj nikak se ne gliha za Lendavo! Madžarska do Rábe in Monošter že ednok samo spádne k Jugosláviji, či je ne dobimo že zdaj pri razmejitvi.⁴⁹

⁴⁶ Ugotovitev Jugoslovansko–Madžarske državne meje. *Prekmurski glasnik* 2 (20), 31. 7. 1921: 1.

⁴⁷ Druga obletnica. *Prekmurski glasnik* 2 (22), 14. 8. 1921: 1.

⁴⁸ *Prekmurski glasnik* 2 (24), 28. 8. 1921: 3; prim. Madžarski letáki. *Prekmurski glasnik* 2 (28), 25. 9. 1921: 2.

⁴⁹ Granice Jugoslavije. *Prekmurski glasnik* 2 (25), 4. 9. 1921: 3.

V formalnem smislu se je zdelo, da razmejitvena komisija »léjko poprávi granice, gde bi se delala krivica, a to samo, či Jugoslavija in Madžarska dovolita. Obej držávi moreta dovoliti, samo edna nej.«⁵⁰

Dokončna uveljavitev te meje se s tega stališča kaže kot proces, v katerem so bile udeležene oblasti, razmejitvena komisija, ki je na terenu v Prekmurju delovala do pozne jeseni leta 1921,⁵¹ in lokalni interesi ljudi. Po slednjih je spraševala tudi komisija. Na njeno željo je okrajno glavarstvo v Murski Soboti od županstev obmejnih občin zahtevalo odgovore na vprašanja, ki so se dotikala neposrednih interesov ljudi. Vprašalnik je spraševal o tem, ali vedo, kje poteka meja; ali ima občina lastnino čez mejo (kje in koliko); ali meja preči ceste in poti; ali ima občina na svoji strani elektriko, vodovod, žage, mline; kje ima cerkev, pokopališče, šolo, bolnišnico; od kod pridobiva les za gradnjo in kurjavo; kam hodijo vaščani na sejme; kaj prodajajo in kaj kupujejo; ali ima kmečko ali delavsko zadrugo; kje ima sedež; koliko Madžarov in koliko Slovencev živi v občini; ali so Madžari priseljeni ali avtohtoni; od kdaj tod živijo Slovenci; kakšne vere so vaščani; ali meja moti lov in ribolov; itn.⁵²

Komisija je obiskala tudi Martinje oziroma Trdkovo, kjer je

spraševala ljudi, kakšne narodnosti so, kakšen jezik govorijo itn. Ljudje, ki so bili vajeni stare države, so bili negotovi in so zato nekoliko bolj navijali za Madžarsko, vendar je večina želela, da bi naprej živeli v državi, v kateri bi bili skupaj z ostalimi Slovenci. Zakaj nekaterih slovenskih vasi na Madžarskem niso priključili k novi državi, ni znano. Po pripovedovanju starejših vaščanov Martinja naj bi bilo v igri več možnih rešitev. Ena od možnosti je bila, da bi meja potekala po razvodnicah preko Križarke, nazadnje pa je obveljalo, da bo meja potekala po razvodnicah med Muro in Rabo. (Kozar 2017)⁵³

Na drugi strani se je Madžarska še bolj kakor odločitvam o meji z Jugoslavijo na njenem slovenskem odseku upirala prepustitvi Gradišćanske Avstriji. Ko so Avstrijci začeli zasedati to območje, so Madžari tod pustili svoje tolpe, ki so se spopadale z avstrijskimi

⁵⁰ Spremna nota. *Prekmurski glasnik* 2 (28), 25. 9. 1921: 2.

⁵¹ Razmejitvena komisija za določitev meje med Madžarsko in Jugoslavijo je imela najprej delovno središče v Varaždinu, kamor je prišla avgusta 1921. Najprej je začela obravnavati Prekmurje, da bi na terenu odločila, kje bodo inženirji postavili mejnike (hampuke) (Razmejitvena komisija. *Prekmurski glasnik* 2 (28), 25. 9. 1921: 2). Delo je potem nadaljevala na Hrvaškem. Prvi »obmejni kolek«, današnji Tromejnik, je bil postavljen 15. septembra 1921 v tromejni kot med občinami Trdkova, Toka (zdaj Tauka, Avstrija) in Gornji Senik, »kjer se stakajo v smislu trianonske in sentgermainske mirovne pogodbe meje Austrije, Ogrske in Jugoslavije« (Razmejitev v Prekmurju. *Prekmurski glasnik* 2 (28), 25. 9. 1921: 2).

⁵² Pitanja za obmejne občine. *Prekmurski glasnik* 2 (28), 25. 9. 1921: 2.

⁵³ Kozar (2017: 24) pripominja, da nobena od alternativnih možnosti ne bi bila dobra, saj bi meja na drugi strani pustila vašeke zaselke, martinjske njive in gozdove, nekaj hiš v Trdkovi.

žandarji,⁵⁴ preprečevale so prepustitev najzahodnejših krajev Ogrske Avstriji in zahtevale z njo novo pogodbo. Prekmurci so bili odločni: »Ne pomága nikše hujskanje, ár pogodba je pogodba, štera se mora izvršiti.«⁵⁵

V interesu Prekmurcev je tudi bilo, da se takoj uredi severna meja z Avstrijo, »da bode res odgovarjala narodnim, političnim, gospodarskim in stratežičnim zahtevam«; bila pa je povezana z odločitvijo o avstrijsko-madžarski meji, katere južna meja je bila reka Raba. Tako je Madžarom ostal »klin« med jugoslovansko severno mejo in Rabo,

širok kakih 8 do 10 km, dolg pa kakih 18 do 20 km. Ta meja je nenaravna, gospodarsko in stratežično pa nevzdržna. Radi tega zahtevamo, da se tudi ta kos izroči nam, tako da bode na severu skupna meja med Jugoslavijo in Nemško Avstrijo reka Raba. Na tem ozemlju so še sledeče Slovenske občine: Monošter, Utkovci, Stefanovci, Andovci, Slovenska ves, Sakalovci, Ritkarovci, Gornji Senik in Dolnji Senik. Ob avstrijski meji pa je 8 do 10 občin, ki so deloma nemške, povečini pa obljudene od mešanega slovensko-nemškega prebivalstva. Ko se je potegnila demarkacijska črta za Prekmurje, takrat še ni bilo aktualno vprašanje, naj bi pripadla Zapadna Ogrska Avstriji. Ako bi bilo že takrat gotovo, da dobijo Burgenland Avstrijci, bi se bila gotovo demarkacijska meja že ob tisti priliki potegnila ob Rabi, kajti na ta način bi bili mi resnično dobili celo Prekmurje in bi bili ostali vsi prekmurški Slovenci skupaj. Zato opozarjamo merodajne kroge, da naj posvečajo tem vprašanjem največjo pozornost, da dobimo na severu tako mejo, kakoršna je edino mogoča in primerna in ki bode ustregla tudi zahtevam prebivalstva.⁵⁶

Svoj poseben interes so v razmejitvenem procesu izrazili tudi Slovenci, ki so ostali na Madžarskem, namreč, da bi jih komisija vendarle priključila k Jugoslaviji, »ár so Slovenci in neščejo bivati v falirani Madžarski.«⁵⁷ Vendar je ostalo pri prvotni odločitvi. Tudi ko je razmejitvena komisija končala svoje delo in so na konferenci v Parizu potrdili dokončne meje Prekmurja, so se med ljudmi med Budinci in Cankovo širile zastrašujoče novice, da so v Parizu sklenili,

⁵⁴ V poročilu je navedeno, da so ubili komandanta žandarjev in nekaj oficirjev, pa francoskega oficirja itn. Pred nasiljem madžarskih tolpe v zahodni Ogrski so celo Madžari bežali v Prekmurje: »V logi pri Tvrčkovi jeste puno máre pa kmetov, šteri so odbežali pred madžarskimi bandami iz Madžarske. Nam se ti ljudjé milijo, pa bi Madžarom radi prekdáli tukajšnje madžarone, a one poštene ljudi od tam k nam vzéli. Túdi pošteni človek ne ostáne zdaj na Madžarskem, tam so samo morilci in tolvaji, tisti pošteni pa, šteri so ešče tam, so internirani ali zapreti z komunisti vréd« (Zapadna Ogrska. *Prekmurški glasnik* 2 (25), 4. 9. 1921: 3).

⁵⁵ Madžari bodo izročili Zapadno Ogrsko Avstriji. *Prekmurški glasnik* 2 (20), 31. 7. 1921: 3.

⁵⁶ Razmejitev v Prekmurju. *Prekmurški glasnik* 2 (26), 11. 9. 1921: 2.

⁵⁷ Slovenci na Madžarskem prosijo za sprejem v Jugoslavijo. *Prekmurški glasnik* 2 (28), 25. 9. 1921: 2; prim. Kozar 2017: 24.

da vse občine na tej meji spadajo k Austriji ter meja bode potok ki pride iz Kuzme ter teče skozi Slaveče, Motovilce, Cankovo. Ljudstvo je jako zbegano kajti bole se počutijo pri nas nego kje drugod. Sedaj pa pridejo taki hujskači ter vznemirjajo ljudi in napravi ljudstvo še bolj nezaupljivo kakor že itak je.⁵⁸

Ti drobci iz sočasnega tiska nekoliko podrobneje osvetljujejo uvodoma orisana zgodovinska dejstva in ponazarjajo razpoloženje, ki pa, kakor omenjeno v živem spominu ni zapustilo zaznavnih sledi, saj je generacija pričevalcev zapustila le svoje potomce. Ti so v svojih pripovedih kaj več povedali o družinski zgodovini, v katerih so bili zakonci pogosto z druge strani, o težkih življenjskih razmerah, ki so ljudi silile k iskanju zaslužka s sezonskim delom in v izseljenstvu, pa tudi z nelegalnim tihotapstvom (prim Pšajd 2007; Sedar 2018).

Če danes lahko ugotovimo, da se pripovedovanje ljudi poustvarja s posredništvom sodobnih medijev, posebej tiska, radia in televizije, je bilo pred slabimi tremi desetletji še mogoče zapisati:

Ko se spominjajo ali pripovedujejo izročilo o prednikih, starejši ljudje še velikokrat omenjajo čas pred 1. svetovno vojno, ko sta bila današnje Porabje in Prekmurje še enovita Slovenska krajina v ogrskem delu Avstro-Ogrske. Domačini iz vasi, ki jih je pozneje razdelila državna meja, so bili povezani v gosto sorodstveno mrežo. Danes npr. pravijo, da je bil ded ali da je bila babica s Slavskoga, se pravi od tam, kjer je bila po 1. svet. vojni Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev in nato Jugoslavija. (Ravnik 1999: 333)⁵⁹

Tudi za v uvodu nakazane identifikacijske zadrege Prekmurcev je bilo mogoče pred nekaj desetletji še dobiti na terenu kako živo pričevanje, na primer, »da se je bilo v Kraljevini SHS 'težko navaditi na to, da smo sedaj Slovenci, in ko smo se na to navadili, bi naj ponovno postali Madžari'« (Brumen 1992: 20).⁶⁰ Markovce in še nekaj drugih vasi (Čepinci, Budinci, Dolenci) na severnem Goričkem je trianonska meja odrezala od njihovega zaledja, Slovenskega Porabja,⁶¹ kjer so trgovali, se poročali, se obiskovali, praznovali, se skratka počutili doma, saj so na Gornjem Seniku, v Števanovcih, Andovcih, Verici in Ritkarovcih govorili isti jezik in bili katoličani.⁶² Četudi so Goričanci komaj razumeli

⁵⁸ Meje. *Prekmurski glasnik* 2 (40), 18. 12. 1921: 3,

⁵⁹ Avtoričina raziskava, usmerjena v družinsko in sorodstveno življenje, je bila v Slovenskem Porabju opravljena leta 1991 (Ravnik 1999: 332).

⁶⁰ Drugi del izjave se nanaša na ponovno madžarsko okupacijo med 2. svetovno vojno.

⁶¹ Markovci so od Monoštra oddaljeni 13 km, od Murske Sobotice pa 34 km.

⁶² V bližnjih južnih goričanskih vaseh (Šalovci, Gornji Petrovci, Lucova) so sicer govorili isti jezik, a so bili protestanti in Markovčanom naj v preteklosti vera ne bi bila dovoljevala porok z njimi. »[D]a protestanti delajo ob nedeljah, kar se pozna na otroci,« je bila popreproščena podoba o protestantih,

slovenski jezik in so bili nezaupljivi do nove države, so bili Madžarom nenaklonjeni, se niso imeli za Madžare in tudi niso sprejemali poimenovanja Vend (nav. delo: 21).

Podobno piše Ciril Kozar v knjigi o obmejni vasi Martinje:

V začetku so se ljudje kar težko navadili na nove razmere. Zelo težko so sprejeli, da zaradi meje več niso spadali v svojo nekdanjo župnijo, saj so vas Martinje priključili k župniji Gornji Petrovci, Trdkovo pa k župniji Grad (pozneje Kuzma). Do seniške cerkve so imeli tri kilometre, do petrovske pa devet. Poleg tega so bili na Seniku kakor doma, tam so imeli svoje sedeže, svoj običajni prostor v cerkvi, v novi župniji pa so bili kakor tujci. Zato so nekateri kljub meji še naprej raje hodili na Gornji Senik in večkrat mejo prečkali kar tako, kot so bili vajeni, zato so dostikrat imeli težave z oblastmi. (Kozar 2017: 25)

To je takrat nekaj pomenlo, ker se je sedež plačeval. .. Pa ne samo zarad denarja, tudi tako, s statusnega vidika. [...] Če je bil mal večji kmet al nek župan al kar koli, je naprej sedel, so meli svoje mesto. Naši so pa tja prišli, pa so bli kot ... Pa postrani so jih gledal. Pa so rajši hodli čez. Čeprav tudi tam niso bili več tako doma. (TZ 2018_KK)

Ne le v verskem pogledu, ampak tudi drugače so ljudje iz severnih vasi Goriškega zgodovinsko gravitirali proti Madžarski in Avstriji.⁶³

Vse je bla povezava na to stran. Tudi če so šli v kakšen urad ali kar koli, so šli v Monošter ali pa v Jennersdorf, recimo zdravnika iskat, takrat so šli sem, ne pa v Mursko Soboto. Stike so pa meli, ni pa blo več tako. Se je pa meja poznala. [...] Potem, ko je nastala meja, je bila še prehodna, pa so nekateri hodili čez, ko da meje ni [...] do druge svetovne vojne, ja. ... Meja je bila, je bil tud nek režim, ampak eni se tega niso držali. Niso bili navajeni, da se ne sme iti čez, recmo v gozd al pa v trgovino. Pa tudi [...] črn trg je cvetel. Jajca so zbirali, pa tobak, pa take stvari, pač. Bila pa je mejna kontrola. ... Finančna uprava. ... Neka kontrola je bla, pa so pazli pač mejo. Ampak ljudje so, kakor danes, pač na vse načine probali, pa vmes so seveda imeli težave. So koga ujeli. (TZ 2018_KK)

Če so šli brez dokumentov, pa so imeli težave. So jih potem orožniki ali, ne vem, kaj so bili, neke vrste cariniki. Ja, madžarska država pač [je imela svoj režim],⁶⁴ Jugoslavija tudi, seveda.

ki je Markovčane distancirala od njih, ne glede na to, da jim je župnik govoril, da je »naša in njihova« vera ista vera (Brumen 1992: 20).

⁶³ To lepo ponazarja tudi komentar o še zaznani razliki med spodnjim Prekmurjem in Goričkim nasploh: 'Gremo v varoš' v spodnjem Prekmurju pomeni, da se gre v Turnišče, tu pa v Monošter (TZ_2018_DH).

⁶⁴ O tem je najti podrobnejše podatke v muzeju v Števanovcih.

In so zraven tega imeli težave, ne. ... Kazen plačat... (TZ 2018_KK). Madžarski vojaki so seniške farane večkrat zaprli in oglobili.⁶⁵

Izjave ljudi o dogajanju ob meji so povedne, ker razkrivajo, »da se nekatere reči lahko zgodijo le ob meji« (Donnan in Wilson 1999: 4):

za tisto prvo obdobje, ne vem, pred drugo svetovno vojno, bolj težko kaj povem. So bile, ne vem, kolkor sem slišal starejše, so bile tihotapske poti, tudi razne take stvari čez mejo, ki se pač ob meji dogajajo, sploh ob taki meji, kjer sta dve tak, dva različna sistema. Saj to je pri nas vedno bilo, tudi na avstrijski meji, tam ... se je švercalo čez mejo [...]. Z madžarsko stranjo so se dogajale take stvari. Ene podobne kot se zdaj, se pravi begunske oziroma tihotapljenje ljudi, tak da vsega po malem. Meja, kljub temu da je bila zaprta skoraj hermetično, je pa bila tudi živa po svoje. Vedno se da nekaj ..., bolj se išče luknja, da se nekaj iz tega ... (TZ 2018_SK)

O meji sta zanimivi izjavi, da *takrat še ni bilo meje. Ljudje so lahko hodili sem in tja*, potem pa so mejo zaprli⁶⁶ (TZ 2018_VK). Pred 2. svetovno vojno je bilo še veliko mešanih zakonov med Porabci in Goričanci, od katerih se je eden od zakoncev preselil na drugo stran, ker *[t]akrat še ni bilo meje*, potem je bilo konec takšnih porok in vsi tisti, ki so se poročili na Madžarsko, se po vojni niso mogli vrniti (TZ 2018_MŽ), prav tako ne Prekmurci, ki so se s poroko preselili na Madžarsko.

Dokler je torej obstajal mejni režim, v katerem so predpisani dokumenti omogočali legalne prehode čez mejo, se s perspektive poznejše izkušnje druge meje – meje po letu 1948 – zdi, kakor da meje prej ni bilo,⁶⁷ kar je povezano s posebnimi tehnikami. Če so mejni režimi »oblike klasifikacijskih sistemov in prakse znanja, ki določajo prostor, kjer lahko ljudje živijo in se gibljejo, pa so tehnike uporabljene za dejansko postavitve, ohranjanje, nadzor« (Green 2013: 355). Sem sodijo potne listine, dovolilnice, birokratski in pravni postopki, nadzorne tehnike in upravljanje mejnih režimov. Po njihovi učinkovitosti se meri uspešnost nadzora krajev in prostorskih praks (prav tam).

DRUGA MEJA: »NAŠ, ČE TE JE VIDEL, NI STRELJAL. MADŽARI PA...«

Po štiriletni medvojni zasedbi Prekmurja je znova obveljala trianonska meja. Začasna madžarska nacionalna vlada je poleg vojske že februarja 1945 organizirala Službo za

⁶⁵ V *Novinah* so tako leta 1922 zapisali: »Kak se vidi, Vogri več ne marajo za nas, moremo zato biti vsi verni Jugoslovani« (nav. v Kozar 2017: 25).

⁶⁶ Mišljena je poinformbirojevska meja.

⁶⁷ Tudi med vojno, ko meje med Porabjem in Prekmurjem ni bilo, je bil v Prekmurju madžarizacijski proces znova okrepljen. Veliko žensk so takrat celo odpeljali na Madžarsko: *vse ženske tule [...] so jih odpeljali tja in jih po družinah razdelili, da bi se bolj asimilirali*, a so jih po nekaj mesecih, že pred koncem vojne, vrnili (TZ 2018_SK).

obmejni nadzor zaradi kriminala in tihotapljenja.⁶⁸ Če so domačini na jugoslovanski strani sprva menili, da meja ni bila strogo zastražena,⁶⁹ se je »v poznejših letih [...] položaj celo dramatično poslabšal« (Kozar 2017: 40). Po sporu med Titom in Stalinom se je »poslabšal« najprej v povsem vidnem, fizičnem smislu:

Vojske obeh strani so bile v popolni pripravljenosti, saj ni nihče vedel, kako se bo zadeva iztekla. Do spopada na srečo ni prišlo, so pa Madžari, tudi po ruskem diktatu, popolnoma zaprli mejo. Posekali so gozd ob celotni meji, preorali nekaj metrov širok pas in ga vedno znova obnavljali, da bi takoj videli vsako sled, če bi kdo prekorščil mejo. Ta preorani pas so za plačilo pomagali rahljati in okopavati tudi ljudje z Gornjega Senika, saj vojska sama tega ne bi zmogla. Ob tem so postavili stražne stolpe, s katerih so neprestano nadzirali celotno mejo. Na ta del meje je madžarska vojska pošiljala svoje najboljše in najbolj zanesljive vojake. Seveda tudi naša vojska ni stala križem rok. Redno so kontrolirali celotno mejo in v ta namen imeli speljano pot približno sto metrov od meje. V ta stometrski pas so domačini lahko vstopili samo s posebno dovolilnico. Nekateri vojaki, posebno tisti, ki so prišli na novo, so bili do domačinov zelo strogi in so večkrat koga, ki je bil brez dovolilnice, privedli na karavlo in zaslišanje. [...] Cesta proti Gornjemu Seniku, ki je stoletje povezovala naše kraje, pa se je začela zaraščati. (Kozar 2017: 42–43)

Številne različice pripovedi najinich sogovornikov konkretizirajo navedeni sumarični opis. Ob z obeh strani povsem zaprti meji je pomembno predvsem dejstvo, da mejna režima na madžarski in jugoslovanski strani nista bila enaka in pritrjujeta napotku, da je treba na mejne režime in načine, kako moč države dejansko deluje na meji, pogledati z vidika lokalnih, partikularnih in območnih učinkov in pomenov meje (Wilson in Donnan 1998: 3). Režima sta se ločila po obsegu mejnega pasu, strogosti nadzora, nadzorovanju gibanja in ukrepih ob prekrških: *Oni so tudi hodili mimo, samo naši niso bili tako nevarni. Naš, če te je videl, ni streljal. Madžari pa, ah!* (TR 2018_JS)

S slovenske strani...

Po vojni pa spet nazaj meja, ampak ne takoj čisto zaprta. Šele ko je bil tisti zloglasni Informbiro, takrat pa se je popolnoma zaprla in tudi režim je bil tak, da tudi mejnega prehoda ni bilo več, čisto nič. Ogromno vojske je bilo, z obeh strani. Vsa vojska v neki pripravljenosti, eni in drugi so se bali, češ, da naši so rekli, da bodo oni napadli,

⁶⁸ Tihotapljenje, pogosto že leta 1944, se je z romunske meje širilo tudi proti jugoslovanski in avstrijski meji: »Tihotapske bande, oborožene tudi s težkim orožjem, ki so s seboj peljale 10-15 vozov, so tihotapile na črni trg z goljufijo pridobljene stvari, ki so bile namenjene za javno porabo, ukradeno blago iz vojaških skladišč, stroje iz tovarn in sestavne dele« (Spomenik graničarjem Števanovci, besedilo z razstavnega panoja V03).

⁶⁹ Iz Martinja je bil, na primer, prehod mogoč po cesti proti Gornjemu Seniku.

oni so mislili, da bodo naši napadli. ... V glavnem, zaprto. Tudi mine so bile nekaj časa. Pa še ko sva midva ... v 80-ih [šla], je bil ta 100-metrski pas, kjer je imela jugoslovanska vojska svojo pot, ... Če si šel v ta pas, saj nisi smel, razen če si imel tam gozd, ... si moral imet dovolilnico, če ne, so te odpravili na karavlo, pa si plačal kazen. (TZ 2018_KK)

Dovolilnica je bila najpomembnejši dokument, s katerim so se ljudje ognili težavam, vojakom jih je le bilo treba pokazati. So jih pa včasih za delo na zemlji ali nabiranje gob pozabili, pa

včasih pa so naletel skup, pa vojska je bila striktna, ker to je bila jugoslovanska vojska, ne slovenska ... Niso poznali domačinov, ne. ... Vodnik na karavli, on je bil tu poročen, pa je domačine poznal, pa je blo vse v redu. [...] Ko je prišel kak nov vodnik, mlad, pa se je hotel izkazat, je bil zelo strikten in ni popustu. [...] Večino, kar se spomnim, ko so ljudje govorili, sojed pa še en drugi, ko so ga recimo ujeli, dobili, pa so ga odgnali v karavlo, tam je prišel vodnik, je pohvalil vojaka – »Tako se dela«, domačina pa izpustil, mu pač povedal, da naj ne dela, pa to je bilo konec. Samo potem je pa moral iti pet kilometrov nazaj domov še peš. Malo sitnosti, saj drugo ne. ... (TZ 2018_KK)

Včasih se ni zgodilo nič, posebej ker so se že ljudje in vojaki – ti so bili sicer v večini iz Bosne, Makedonije, Slovencev je bilo malo – sčasoma spoznali (TZ 2018_DH; TZ 2018_SB), da je ostalo le pri opominu, brez kazni, kdaj drugič so prestopek posredovali sodniku za prekrške. Na vojake na jugoslovanski strani ljudje v splošnem nimajo zelo slabih spominov. Vse je bilo odvisno od komandanta karavle: *Če je bil vodnik dober, so bili tudi vojaki dobri.* Včasih so celo pomagali domačinom pri delu v gozdu in na zemlji (TZ 2018_SB). *In nikoli nismo zapirali hiše, imeli smo občutek varnosti* (TZ 2018_IH).

Odrasli in starejši niso kar takoj razumeli značaja te meje: *za njih je bilo zaprtje meje po vojni težko razumljivo, zato so hodili čez ilegalno, to pa je bilo nevarno* (TZ 2018_IH). Nekateri so vztrajali pri ustaljenih praksah, najpogosteje so obiskovali sorodnike. Na poti so se skrivali, da jih vojaki ne bi zalotili, vendar so domačini sčasoma tudi zelo dobro spoznali njihove poti: *Točno so znali, na minuto, kdaj so šli graničarji mimo* (TZ 2018_JS).

Huje je bilo ob kakšnem ilegalnem prestopu na Madžarsko, kamor je včasih zašla tudi nenadzorovana živina:

sestra je med pašo krav zaspala, krave so šle na madžarsko stran, ona je šla po njih, so jo ujeli in peljali v Körmend na policijo. Vojak je jahal na konju, ona pa je mogla pešačit, tri dni je bila zaprta in so jo zasliševali, potem so jo pripeljali na mejo in so jo predali staršem. Bila je stara 11 let, še danes govori o tem [...] to je bilo v začetku 50. let. (TZ 2018_DH)

Ilegalni prehodi prek zastražene meje so bili pogosti tudi še v času, ko so sta bila v 60. in 70. letih odprta prehoda prek Dolge vasi in Hodoša, vendar sta bila daleč. Še naprej so skrivaj hodili obiskovat sorodnike v bližnje porabske vasi, kdaj pozneje so šli tudi v kako trgovino ali gostilno, so pa tudi tihotapili. O tem, kaj so Slovenci nosili na drugo stran, se ne ve, ker je bila to skrivnost, o kateri se v družinah ni govorilo.⁷⁰ Vedo pa povedati, da so z druge strani Madžari tihotapili tobak in sladkor (TZ 2018_IH). *Imeli so neko znamenje in potem so šli čez mejo [...] Včasih je bilo tako, da so krogle švigale mimo njih, ker so madžarski graničarji streljali* (TZ 2018_JS). Mejni pas so enkrat ali večkrat na leto zorali, *na dva tedna pa se je to zgrabljal, da bi se videlo, če bi kdo hotel ilegalno prečkati mejo [...] ljudje so naredili, da so šli rikverc, ker potem se je tako videlo, kot da bi nekdo iz tiste strani [madžarske] prišel, ljudje so se znašli* (TZ 2018_JS).

Če so Goričanci želeli na Madžarsko, so hodili čez Hodoš, a če so hoteli v Porabje, je bila to zelo dolga pot, obmejni nadzor pa je bil tudi zelo strog. Vstop na Madžarsko je bil povezan z obvezno menjavo denarja – to niso bili jugoslovanski dinarji, temveč tuja valuta, večinoma avstrijski šilingi, in številnimi kontrolami na madžarski strani.

Ampak je bilo pa vse skupaj zelo še vakumsko zaprto [...] Tisto, kar se je dogajalo, se je dogajalo čez Hodoš, ker eni so ohranjali stike, tisti, ki so imeli sorodnike. Tu v bližini so bili ljudje, ki so bili poročeni na primer z druge strani, niso mogli nazaj do svojih sorodnikov, tak da se je pač vozlo okrog, to je bilo, mislim, 80 km sem do Gornjega Senika, kar je v praksi dva kilometra, trajala pa je pot še zelo dolgo več oziroma dosti več zaradi raznih kontrol, ne, ki so bile in na meji in celo tudi po območju. Po celem območju so bile tiste vojaške zapore oziroma kontrole. (TZ 2018_SK)

Ampak na meji so bile pa hude stvari, si moral čakati, so te pretresli, kontrolirali vse, ko da bi se bali, da bi kaj odnesli. In to je bilo precej precej strogo [...] Pri nas ne, na madžarski strani. (TZ 2018_VH)

Po prečkanju meje so te ustavili že v križišču v Bajánsenyi, preden ko si prišel v Óriszentpéter, ko si se peljal po cesti iz Farkašovec, so te spet ustavili. Si se vozil po cesti in kar na enkrat s puško prileti graničar na cesto, ko si se vračal, te je spet ustavil, pogledal je dokument pa avto in si lahko šel naprej. (TZ 2018_JS)

V 70. in 80. letih je bil poleg družinskih vezi motiv za obisk Madžarske tudi nakupovanje. Cene nekaterih dobrin so bile takrat tam precej nižje.

Kupovali so sir, koluto sira, bil je dosti cenejši, tu si dobil 1 kg tam pa 3 kg za isti denar [...] Ko si prišel nazaj, takrat Madžari niti niso preveč gledali. Ko si šel tja,

⁷⁰ En sogovornik je omenil usnje.

si moral zamenjat forinte. Kupil si forinte, je bila menjalnica. Nazaj so pa bolj naši gledali. Če si se poznal z našimi cariniki, s policaji, si vzel kakšno buteljko, pa si jim dal, pa si lahko nesel stvari. [...] dogajalo se je tudi, da so ga prosili, naj jim kaj prinese iz Madžarske [...] včasih so imeli skrite forinte, tu so jih ceneje dobili, kot da bi jih tam menjali. (TZ 2018_JS)

Zaprto mejo so ljudje sčasoma ponotranjili, posebej tisti, ki so se v to zaprtost rodili:

Odraščal sem tu čisto pri meji, v pasu, nekem 200-metrskem pasu, ampak smo bili nekako tako vzgojeni, da v tistem pasu, da v tisto smer se ne gleda, se ne hodi, se ne gleda, se ne giblje, niti ne pomisli, da je tam drug svet, opozorjeni [smo bili] na to, da je tam pač tudi fizična ovira, da je tam čist drug svet, da so tam vojaki, ne. [...] Smo odraščali pravzaprav precej dolgo v tem enem getu oziroma v eno stran smo bili čisto zaprti. Že drugače so bile komplikacije v tistem času, logistika je bila na precej nižjem nivoju, ni bilo ne cest takrat, niti prevoznih sredstev, sploh ne javnega prevoza, poleg tega je bila ena stran čisto zaprta. Tak smo [imeli] eno specifično mladost. (TZ 2018_SK)

Z madžarske strani...: »Oči nimajo mej«

Tam pri meji, v vasi, kako naj povem, ni bilo lahko [...] Mi smo se malo bali vojakov, ker so bili poleg meje, so stražili mejo, hodili so po cesti tam spodaj. [...] Tisti občutek, da nas nadzorujejo [...]. Za nas otroke je bilo to strašno. Čutili smo, da to ni v redu, da oni hodijo tam. Ko smo šli v vas ali smo se vračali iz šole ali če smo šli kam drugam, smo se bali iti domov, ker so nas spraševali: »Kam greš? Zakaj greš?« Človek ni mogel mirno priti do svoje hiše. Kljub temu, da so nas poznali, so nas spraševali kam gremo, kdo smo, zakaj gremo tja. Pa so vedeli, da tam živimo. Tudi ko smo se z avtom vračali od koder koli, in ko smo se pripeljali do vasi, so spraševali, kam gremo in zakaj gremo tja. Mi smo tam živeli, kljub temu so prosili za pasoš. To je bilo malo špajnsko, nenavadno. Imam še spomine na to, da nismo mogli v miru grabljati sena. [...] Ena žica je bila raztegnjena in so tam bile rakete. Ko smo delali s senom, in ko smo se med delom slučajno dotaknili tiste žice, takrat se je raketa izstrelila in so takoj prileteli vojaki in so poizvedovali, kaj delamo [...]. Oni so verjetno mislili, da hočemo zbežati v Jugoslavijo. To mi je bilo tudi čudno, da moramo biti pazljivi, da se med grabljanjem sena ne smemo približevati žici, da ne smemo mirno delati na njivah, pašnikih. [...] Ko smo grabljali seno, so nas vojaki nadzorovali. Ko smo šli proti meji, so vprašali, zakaj gremo v tisto smer. Če smo prišli v vas, so vprašali, zakaj smo prišli, kam gremo. Zastonj smo jim rekli, da mi živimo tukaj, mi smo tam na bregu doma. Potem so prosili za dovolilnico in so nato šli telefonirat v karavlo, v kasarno. Na začetku in na koncu [vasi] je stal po en vojak. Iz katere koli smeri smo prišli v vas, so nas ustavili. Potem so prosili za dovolilnico in so šli na tisto pozno

[madž. drog]. [...] *Tam so imeli telefon in so poklicali v karavlo, in so povedali, da so tu Č. in hočejo iti domov, in so vprašali, če dejansko živijo tukaj. Potem ko so vojaki v karavli potrdili, da dejansko živimo tukaj, smo lahko šli naprej v vas. To je bilo nenavadno. Zmeraj so bili novi vojaki, [...] so se menjavali in če je bil kakšen drug, on ni vedel, kdo smo mi.*

Niso povedali zakaj. To je bilo za nas takrat normalno. To, da so tam stali graničarji in so nas vedno kontrolirali in da smo morali izročiti dovolilnice, ker če tega ne bi naredili, bi nastal velik problem. Mislim, da bi nas odpeljali v kasarno ali bi nas zaprli, ne vem.

Nam je bilo to malo čudno, da človek ne more kar tako priti v domačo vas. Pa stokrat so nas ustavili. Pa tudi če nas je tisti vojak videl že petkrat, desetkrat, pa nas itak ni spustil naprej, je prosil za dovolilnico in nas vprašal: »Kam greš? A greš domov?« Kam bi pa šli, bog moj!

Oni so to morali vprašati, to je bilo njihovo delo. [...] Samo nam... meni kot otroku je bilo to strašno, da nas nek vojak ne spusti domov, ne? (TZ 2018_VK)

Navedena pripoved zelo dobro ponazarja razlike med mejnima režimoma na madžarski in jugoslovanski strani. A ne le to, ta in številne druge pripovedi o omejitvah ali prepovedi gibanja so najbolj ranile to, kar je ljudem najbližje – družino in dom. Dogodek, povzet v naslednjem navedku, je pridobil skoraj kanonični status, saj ga nisva slišali le od potomke, temveč so ga omenjali tudi drugi sogovorniki in sogovornice:

Ko je babičina mama umrla v Markovcih, je niso pustili nazaj domov v Markovce. Ona je doma v Andovcih slišala, ko so njeni mami zvonili v markovski cerkvi in je doma jokala in je poslušala, da njeno mamo pokopavajo. Takrat so bili takšni časi, da niso mogli iti čez mejo in niti niso jih pustili čez. Zakaj je bilo temu tako, tega ne vem. Niso je pustili domov. Ona je vedela, da je njena mama umrla in ni smela iti domov. (TZ 2018_VK)

Ureditev obmejnega pasu je zelo natančno popisana v muzeju v Števanovcih:

V ozračju hladne vojne so zahodno mejo popolnoma zaprli. Poslabšan odnos z Jugoslavijo je pogosto privedel do konfliktov na mejah, včasih celo do oboroženih spopadov. Leta 1950 so na tej meji namestili tehnične ovire iz bodeče žice, med žične ograje pa so postavili 10 metrov široko minsko polje in varovalni pas. Na podlagi uredbe št. 16/1950 IV. glavnega oddelka Ministrstva za notranje zadeve so od 20. junija 1950 na meji z Jugoslavijo uredili 15 kilometrov široko obmejno cono. Enake ukrepe so od 1. septembra 1952 z uredbo št. 0390/1952 razširili tudi na avstrijsko mejo. Znotraj mejnih con so določili 2 km širok pas ostrejšega

nadzora in znotraj tega so določili od 50 do 500 metrov širok obmejni pas. V določene cone in pasove so lahko vstopili le s pisnimi dovolilnicami policije ali službe za obmejni nadzor, v 50-metrskem pasu so se lahko zadrževali le stražniki. Poostritve so povzročile precejšnjo napetost med obmejnimi prebivalci. Slabe razmere v vodstvu partije in države ter vzdušje stalnega sumničenja sta vplivala tudi na delo Službe za obmejni nadzor. (Spomenik graničarjem, V04)

Tudi pripovedovalci so omenjali najprej 15-kilometrski obseg obmejnega pasu in v njem še različne pasove glede na oddaljenost od meje. Meja torej ni bila samo z Jugoslavijo in Avstrijo, meje so bile v samem Porabju in na vsem njegovem obrobju (TZ 2014_MM). Na Gornjem Seniku, na primer, je bila sprva mejna žica z Avstrijo predvidena kar sredi vasi:

Nam, ki smo živeli blizu avstrijske meje, je bilo še bolj hudo, kot pa tukaj z mejo z Jugoslavijo, bivšo Jugoslavijo, ne? Tudi meja je bila bolj stroga, avstrijska meja. [...] Senik je bil... spomnim se, da so imeli vaške sestanke, da bi ta električna žica prečkala vas. Najprej so jo hoteli postaviti točno za našo hišo, tri metre za našo hišo. Ker je bil teren razgiban, bi postavitev stala ogromno. Težko bi jo postavili zaradi terena. Od tega so pač odstopili, pa tudi vaščani so bili proti. To je bilo sicer čudno za tisti čas. Imeli so sestanke in Kommunistična Párt, [...] Komunistična partija, stranka je dovolila oziroma se je strinjala s tem, da če bo ta žica znotraj vasi, potem bodo velike težave. Samo tu pa tam si imel dovoljenje, da si lahko šel skozi vas v drugi del. To je bilo na začetku vasi, Gornjega Senika, kjer je meja med Gornjim in Dolnjim Senikom, do tistega je ... potem pa je žal... oziroma vaščani so se morali strinjati s tem, da celi Senik bo spadal pod totalno kontrolo. (TZ 2018_MR)

Za vsakdanje gibanje po območju so bile potrebne dovolilnice. Dovolilnic, ki so jih morali ljudje imeti vedno pri sebi, če si niso želeli nevšečnosti, je bilo več vrst: nekatere so bile potrdilo, da človek živi ob meji, in so se potrjevale enkrat letno. Listek z rdečim pasom je bil, na primer, službena prepustnica (TZ 2014_MS).

Jaz sem študiral v Györu. To je severno od nas, veliko mesto, in dokler sem prišel do svoje hiše sem potreboval pet dovoljenj. S kontrolo so začeli že na vlaku. Potem v osebni izkaznici [...] je žig pod točko 2. oziroma št. 2. »nyugati határvézet« [zahodno obmejno območje]. [...] In ko sem potoval od Sombotela proti Monoštru, so s kontrolo začeli že na vlaku, pa sem bil še 60 km od Senika. [...] Če dovoljenja nisi imel, so te odstranili z vlaka. Potem za Senik spet posebej. Posebej dovoljenje. Posebej, kjer je pisalo Senik kot vas, in potem zgoraj, tam, kjer je bila hiša, najprej sem moral v karavlo in so mi dali začasno dovoljenje, ker nisem bil stalno doma. Če bi stalno živel doma, potem bi bilo malo drugače. (TZ 2018_MR)

Dovolilnice so potrebovali za delo na zemlji ali v gozdu v bližini meje, potrditi jih je bilo treba dnevno ali tedensko.

Smo meli takšno malo izkaznico. Vsak teden smo jo mogli nesti na vojašnico, so dali gor en štampel in so podpisali: od toga pondelka do drugoga pondelka leko ideš na polje ili leko pelaš s kravami, leko ideš v gozd. Če pa to nemaš, te si pa doma sejdu. In vleti gor stane tisti kmet pa ide... mi smo tou delali, da pet vöra, pou pet, te je najboukse, vutro, nijso vzdržali, da je tak sunce peklo. [...] Moj stari oča so pravili: »No, one zavese so pa že doj potegnjene, več pa ne moremi iti!« (TZ 2014_VG)

Blizu konkretne državne meje itak nismo smeli. Tam je bilo vse zorano, žica pa kaj jaz vem, potem še mine⁷¹ (TZ 2018_MR); te so gor pobrali na začetku 60. let. Z madžarske strani so preorano zemljišče ob meji pod nadzorom vojakov pomagali »v brigadah« vzdrževati domačini, predvsem ženske, in so s tem tudi nekaj zaslužili. Nekateri so ob tem izrabili priložnost, da

so se tudi neke informacije izmenjavale med ljudmi z obeh strani meje. S tistimi z Gornjega Senika, ki so ilegalno prestopili mejo in so živeli blizu avstrijske meje. [...] Oni, ki so bili na drugi strani meje in naši, ki so delali na tej strani meje, so kričali eden drugemu. Vojaki jih niso razumeli, ker so se slovensko pogovarjali. In potem so informacije krožile. Oni z avstrijske strani so kričali: »Kako ste kaj?«, »Kaj delate?«, »Kako je kaj doma?« Na tej strani pa so se pretvarjali pred vojaki, da zato kričijo, zato so glasni, ker neka ženska ne sliši dobro. [...] Veliko takega se je dogajalo, mogoče ni bilo vse res [...] Vsakdo je nekaj dodal, nekatere pa so se dejansko dogajale. (TZ 2018_MR)⁷²

Prepovedano ni bilo zgolj kričati, temveč celo pogledovati čez mejo, tako je, na primer, ženski, ki si ji to upala, vojak zaukazal, da tega ne sme početi. *Ona pa mu je odgovorila: »A szemnek nincs határa«* [Oči nimajo meja] (TZ 2018_MR; prim. Pšajd 2007: 31, 113; Sedar 2018: 53). Tudi ta izjava se v pripovedih večkrat ponovi, saj hkrati kaže na moč represije in upor proti njej.

Ljudje so se, kakor vedno ob krizah in težavah, znašli. Marsikaj je bilo odvisno od odnosov, ki so jih imeli z vojsko oziroma graničarji: *Bili pa so tudi takšni, ki so nam pomagali. Imeli so prevozna sredstva, tovornjake, konje in so kmetom pomagali. Bili pa so tudi takšni, ki so bili zelo strogi.* Seveda pa so jih na hitro zamenjali, posebej ko se je komu

⁷¹ O teh so nekateri povedali, da jih proti jugoslovanski strani ni bilo.

⁷² Tako sta se, na primer, za novoletno »pozdravljanje« sporazumeli tudi pihalni godbi iz Gornjega Senika in Sv. Martina na avstrijski strani, ki sta hkrati začeli igrati. Kar nekaj Gornjeseničanov je ilegalno prestopilo to mejo in so živeli v bližini na drugi strani in so iznajdljivo iskali stike s tistimi na Madžarskem (TZ 2018_MR).

posrečilo ilegalno prestopiti mejo. Tako v 50. letih kakor pozneje je veliko Porabcev ušlo čez avstrijsko mejo: *In nobenega niso ujeli, hvala bogu. Točno so vedeli, kje se da iti čez. In za to so kaznovali vojake, so jih zaprli [...] Mi smo seveda dobro vedeli, kje patrolirajo vojaki, kdaj se zamenjajo* (TZ 2918_MR).

Graničarji so bili

iz drugih delov države, Madžarske. To pa zato, da ne bi poznali tukaj živečih ljudi, da ne bi imeli sorodnikov tukaj. [...] Večina je bila kolikor toliko v redu. Seveda jih je do neke mere motilo, da nas niso razumeli. Nekateri med njimi so se naučili nekaj besed v slovenščini. Seveda oni so bili, kako naj rečem, podrejeni komandantu, katerega so se bali. Na drugi strani so pa bile družine, kjer so se vojaki nonstop ustavljali, združevali, se pogovarjali. [...] Seveda pri teh družinah so bila [...] dekleta. (TZ 2018_MR)⁷³

Nasploh pa je bila opazna razlika med mejo z Avstrijo in z Jugoslavijo:

Je blo, praktično, ker po letu '57, ne, se z jugoslovanske meje odstrani minsko polje. To je po revoluciji na Madžarskem [...] Tito pa Kádár⁷⁴ potem podpišeta pogodbo o prijateljstvu med Jugoslavijo in Madžarsko, ne, in potem vseeno to minsko polje se odstrani in ostane samo ta dvojna žica pa preorani pas. [...] Ampak tu na avstrijski meji, avstrijska meja je vseeno bla še do '89 bolj strogo zavarovana. [...] To je bil en poseben sistem tudi, [...] ampak to je na avstrijski meji je blo to elektronsko, ne vem, varovanje meje. Da je bla tista tenka žica pa elektrika notri: če si se dotaknil, potem rakete so letele gor [...] in vseeno Jugoslavijo niso prištevali k kapitalističnim državam, ne. In malo bolj, malo bolj sproščeno je blo tam [...] že po letu '57. (TZ 2014_MS)

Starejša sogovornica je večjo odprtost Jugoslavije pripisala Titu: *Tito je telko čednejši, ka za Titoja so že leko v Avstrijo šli delat. Mi – bog pomagaj! Mi na avstrijsko stran nismo smeli gledati, granico, mejo smo nej smeli gledati, ka si v zapor išel. [...] To je tou. Vsa čast njemi!* (TZ 2014_VG)

Stiki so se v 70. letih nekoliko pomnožili tudi zaradi maloobmejnih dovolilnic, a na meji je bilo še vedno neprijetno:

Če so na meji vedeli, da smo iz Porabja, so nas totalno kontrolirali, ne glede na to ali smo šli z avtobusom ali z osebnim avtom. [...] Vedeli so, da smo mi Slovenci. Na Bajánsenyi je bilo zelo hudo. Dostikrat pripovedujem našim mladim o tem, [...]

⁷³ Kar nekaj Porabk se je poročilo z madžarskimi vojaki, ki so se pred tem hvalili, da so iz dobro situiranih družin, pa se je pozneje pokazalo, da ni bilo tako.

⁷⁴ János Kádár je bil vodja Madžarske socialistične delavske partije med letoma 1956 in 1988.

ko smo šli s pevskim zborom v Slovenijo. Takrat smo šli za tri, štiri dni. Imeli smo izlete. [...] In prečkanje meje, tako za mene, zlasti pa za starejše je bilo stresno. Po urnitvi ljudje niso govorili o lepota Slovenije, ampak o tem, kaj so skrili v avtobusu in kam, kaj je kdo tihotapil. To je bilo največje »doživetje« za njih. (TZ 2018_MR)

Izkušnje in spomini na življenje ob meji so prepredeni z besedami vojska, graničar, žica, karavla, nadzorni stolp, mina, patroljiranje, kontrola, streljanje, prepovedano, ilegalno itn. Ti označevalci so ljudi preželi s strahom, ki pa je bil generacijski – pravi strah za starejše in samoumevnost za mlajše, in molkom.

Ni smelo govoriti oziroma, mislim, ko smo mi bli otroci, ne, si se ti nekako rodil v to situacijo, ne, je ta železna zavesa obstajala in, ne, ker pač so nekako imeli v glavnem starejši strah, da bi se o tem pogovarjali oziroma da o tem govorili mladim, ne, potem se je nam to zdelo popolnoma naravno, samoumevno, ne, da smo se mi pač v to rodili in gotovo. (TZ 2014_MS)

In seveda še enkrat lahko trdim, da za mene ni bilo čudno, v mojem spominu je to obdobje ostalo, da je to pač tako bilo. [...] Takrat sem ... nisem mogel veliko spraševati staršev, ker o tem niso govorili. To je tako in gotovo. (TZ 2018_MR)

Dolgo časa so bili tihi [...]. Nič niso povedali, kako ... vse je bilo v redu, delali so, garali nekateri. In ... v sedemdesetih nisem jaz slišala to, da v družini bi se o tem pogovarjali. In to je zame kot otroka bilo normalno, ker sem v to zrasla. Sprašujejo, kam greš, to moraš, moraš imeti tako izkaznico, da lahko grem na Gornji Senik in konec. Nisem spraševala, zakaj. Tako je bilo. Tega smo bili vajeni. (TZ 2014_MM)

K MEJI, KI JE NI VEČ...

Govor o meji se je razcvetel, ko se je omejevalni mejni režim začel po letu 1989 raztapljati, s tem pa je plahnel tudi strah, ki je prej ljudi držal v molku.⁷⁵ In iz tega molka ni pognalo le spominjanje in pripovedovanje ljudi, ki se zbira v arhivih raziskovalcev, temveč številne raziskave, publikacije, medijska poročila, prireditve in spominski objekti, značilni za vsa območja ob nekdanji železni zavesi.⁷⁶

⁷⁵ Po '89, ne, ko praktično so vojaki odšli, ne, pa ni bilo več teh graničarjev, ne, potem, so začeli, ne, ono bolj jasno in glasno pripovedovati in take in one štorije, tudi vesele, tudi žalostne, in vse to, ne. In potem smo mi šele začeli razmišljati, da je to lahko tudi drugače (TZ 2014_MS).

⁷⁶ V tem prispevku se odrekava zagotovo poučnim primerjavam, ki jih omogoča plodovita znanstvena produkcija, tudi etnološka in antropološka, o evropskih mejah, posebej tudi tistih, ki jih je ustvarila železna zavesa, življenju ob njih in spominih nanjo (gl. npr. Meinhof 2002; Rose 2004; Spalová in

Muzej graničarjev v Števanovcih.

V t. i. muzeju železne zavese v Števanovcih (odprt 2007) je zgoščeno dokumentirano,⁷⁷ kako je madžarska država od 50. do 90. let upravljala s svojimi mejami in zelo postopoma mehčala mejne režime in tehnike. Na slovenski strani se mu je junija 2019 v obnovljeni karavli v Čepincih (občina Šalovci) pridružila urejena muzejska zbirka Varuhi meje, ki jo oglašujejo kot turistično zanimivost oziroma »turistični produkt« (prim. Ispán 2019) na poti Mura Raba Tour, nastala pa je v sodelovanju z Vojaškim muzejem Slovenije.

Pozorni obiskovalec muzejske zbirke lahko s pomočjo slikovnega in tekstualnega gradiva, predvsem pa preko razstavljenih avtentičnih eksponatov, vsaj deloma podoživi desetletja življenja domačinov, vojakov in policajev na in ob meji, preko tega pa spozna tudi različne politične sisteme, ki so tako zelo krojili usodo teh ljudi. (Muzejska zbirka – Varuhi meje, oglasna tabla; prim. Pojbič 2019)

Leta 1989 se je začelo ukinjanje tehničnih ovir in omejitev, ki so bile značilne za dotedanje popolno varovanje meja. Šlo je za sklepno dejanje procesa sprememb v Evropi, zadnje od poprejšnjih administrativnih ukrepov, ki so vplivali tudi na režim ob madžarski meji

Grygar 2006; Zhurzhenko 2011; Green 2012a, 2012b, 2013; Straczuk 2012; Lechevalier in Wielgohs 2013; Komska 2015; Macdonald 2013; Oates-Indruchová in Blaive 2015; Donnan, Hurd in Leutloft-Grandits 2017; Laine, Liikanen in Scott 2018; Mód 2019).

⁷⁷ Spomenik graničarjem Števanovci, razstavni panoji V04–V07.

z Jugoslavijo in Avstrijo.⁷⁸ Posebej tisti od 60. let naprej so bili pomembni, ker so olajšali legalne mejne prehode, četudi so bili od obmejnih porabskih in goričkih vasi razmeroma oddaljeni in so se zaradi tega ljudje večinoma pritoževali. Prehod Hodoš-Bajánsenye so z obeh strani uporabljali najpogosteje za družinska srečanja oziroma obiskovanje sorodnikov in tudi za nakupovanje.⁷⁹ Za porabske Slovence je bilo odprtje tega prehoda pomembno tudi za njihovo organizirano življenje. Takrat sicer še niso imeli svojih organizacij,⁸⁰ vendar so na ravni meddržavnih sporazumov lahko intenzivneje sodelovali s Slovenijo, zlasti na kulturnem področju. Prirejali so izobraževalne izlete v Slovenijo, pogosto so v Sloveniji nastopale njihove folklorne in pevske skupine (npr. udeležba na zborovskem srečanju v Šentvidu pri Stični). *Županije so imele neke stike s Slovenijo. Železna županija je imela neke stike, na nižjem nivoju pa tega ni bilo veliko. Seveda so prišli k nam iz Slovenije, na primer ko je bil Narodnostni dan tukaj na igrišču, ampak to je organizirala županija pa partija* (TZ 2018_MR).

Samoumevnost strahu in bivanjskih izkušenj zaprtega in nadzorovanega življenja, vdanosti in sprijaznenosti z razmerami, ki jih je zanje ukrojila politika med evropskim vzhodom in zahodom, materializirana v zaprti meji, se je za obmejne prebivalce na simbolni ravni končala leta 1989. V procesih demokratizacije v socialističnih državah, ki so pripeljale do konca hladne vojne in padca železne zaves in ga je na evropski ravni simboliziral že omenjeni Panevropski piknik, je bilo na tromejnem območju med Jugoslavijo, Madžarsko in Avstrijo simbolno dejanje Srečanje prijateljstva,⁸¹ ki je bilo prvo odprtje meje v železni zavesi (več v Gráfík 2001). Organizirale so ga Domovinska ljudska fronta in tri obmejne občine Körmend, Murska Sobota in Sv. Martin:

⁷⁸ Od leta 1953 je Madžarska najprej začela urejati odnose s sosednjimi državami. Med aprilom in septembrom 1956 so odstranjevali minska polja na južni in zahodni meji. Na začetku leta 1957 so zaradi množičnega vala prestopov meje na zahodni meji spet postavili minska polja. Med letoma 1965 in 1970 so na zahodni meji (z Avstrijo) minska polja zamenjali z elektronskim opozorilnim sistemom, hkrati pa ukinili obmejno cono na zahodu. Za turistične prehode z zahoda so leta 1964 uvedli trimesečni poletni vizum. Februarja 1966 so za prebivalce 15-km obmejnega pasu z Jugoslavijo vpepljali maloobmejni promet, ki se je leta 1970 razširil na 20-km pas, 1. julija 1966 pa do odprli prehod Réedics–Dolga vas (Lendava). Julija 1977 je bil odprt mejni prehod pri Bajánsenyju. Januarja 1979 so ukinili vizumske obveznosti z Avstrijo.

⁷⁹ Kakor že omenjeno so Slovenci takrat na Madžarskem kupovali sir trapist, tega so tudi Porabci »prethotapili« v Slovenijo in zamenjali za dinarje, pa kupili potem vinjak Cezar, kak liker, športne copate, vetrovke, skratka, reči, ki jih takrat na Madžarskem ni bilo ali pa so bile slabše kakovosti. Goričanci so prav tako na Madžarskem kupili poleg sira kaj cenejšega, npr. kruh.

⁸⁰ Povezani so bili v Demokratično zvezo Južnih Slovanov, ustanovljeno na Madžarskem že leta 1947, ki je skrbela za kulturno-politično-organizacijsko in informativno-vzgojno delo ter spodbujanje uveljavitve pravic narodnih manjšin. Slovenci na Madžarskem so jo zapustili leta 1990 in ustanovili Zvezo Slovencev na Madžarskem (sedež v Monoštru). Ob tej od leta 1995 deluje še Državna slovenska samouprava (sedež na Gornjem Seniku, predstavništvo v Budimpešti), ki predstavlja politično in gospodarsko vez z madžarsko državo.

⁸¹ Gl. op. 39.

MUZEJSKA ZBIRKA – VARUHI MEJE

Obnova objekta nekdanje karavle v Čepincih, v katerem je od junija 2019 urejena povsem nova muzejska zbirka na temo varovanja meje od leta 1918 naprej, predstavlja pomemben gradnik v celotni strukturi novega turističnega produkta Mura Raba Tour.

Pozorni obiskovalci muzejske zbirke lahko s pomočjo slikovnega in tekstualnega gradiva, predvsem pa preko razstavljenih avtentičnih eksponatov, vsaj deloma podvojijo desetletja življenja domačinov, vojakov in policajev na in ob meji, preko tega pa spozna tudi različne politične sisteme, ki so tako zelo krojili usodo tega ljudi.

V ponudbi pohodniškega in jahalnega turizma, ki sta dva izmed štirih programov turističnega produkta Mura Raba Tour, je muzejska zbirka varovanja meje v Čepincih zasnova bodisi kot izhodiščna, bodisi kot vmesna točka na pohodniški poti: Po poteh granicarjev ali konjeniški poti. Ponuja pa dovolj zanimivih vsebin, da je lahko tudi povsem samostojna turistična zanimivost.

MUZEJSKA ZBIRKA – VARUHI MEJE JE NASTALA V SODELOVANJU Z VOJAŠKIM MUZEJEM SLOVENSKE VOJSKE

PRI NASTANKU MUZEJSKE ZBIRKE SO SODELOVALI:

Organizacije: Vojaški muzej Slovenske vojske | Občina Šalovci | Policijsko veteransko društvo "Sever" za Pomurje | Zveza veteranov vojske za Slovenijo – PO Pomurje | Prekmursko društvo Generala Maistra Murska Sobota | Preleško društvo Generala Maistra | RTV Slovenija (dopisništvo Murska Sobota in Oddelk TV-Arhim in dokumentacija) | Moda Titan, šivilstvo, d.o.o. | PU Murska Sobota

Posamezniki: Anton Abraham | Štefan Abraham | Darinka Ožvald, Milan Osterc | Iztok Trček | Vladimir Milošević | Franc Čuš | Andrej Šadl | Jože Poljbič (fotografije) | Jože Herman (TV posnetki) | Alojz Flisar | Miran Grah | Ladislav Lipič

Avtorja muzejske zbirke: Uroš Koštrinc, Društvo Vöter | major mag. Zvezdan Marković, Vojaški muzej Slovenske vojske

Design: Bluccam studio, Boštjan Flegar s.p.

Obnova objektov in muzejska zbirka – varuhi meje, v nekdanji karavli Čepinci, je nastala v okviru aktivnosti projekta Mura Raba Tour. Projekt je v okviru Programa sodelovanja Interreg V-A Slovenija Madžarska sofinanciran iz sredstev Evropskega sklada za regionalni razvoj (ESRR).

MUSEUMSAMMLUNG – DIE GRENZWÄCHTER

Die Renovierung des Gebäudes der ehemaligen Grenzschutzpostens Čepinci, in dem seit Juni 2019 eine völlig neue Museumsammlung zum Thema Grenzschutz seit 1918 zur Schau steht, ist ein wichtiger Baustein in der Grenzrevitalisierung des neuen Freizeitprodukts Mura Raba Tour. Die Besucher können durch Bilder, Dokumente und vor allem authentische Ausstellungsstücke die Jahrzehnte des Lebens der Einheimischen, Soldaten und Polizisten an und entlang der Grenze zumindest teilweise erleben und dabei auch die verschiedenen politischen Systeme erkennen, durch welche das Schicksal dieser Leute stark geprägt wurde. Im Angebot des Wandern- und Reitertourismus, die zwei der vier Programme des Freizeitprodukts Mura Raba Tour darstellen, ist die Grenzrevitalisierung Museumsammlung in Čepinci entweder als Ausgangs- oder Zwischenpunkt auf dem „Auf dem Weg der Grenzwächter“-benannten Wandern- bzw. Reitweg konzipiert. Es werden zahlreiche interessante Inhalte angeboten, die eine völlig eigenständige Sehenswürdigkeit darstellen können.

DIE GRENZWÄCHTER MUSEUMSAMMLUNG WURDE IN ZUSAMMENARBEIT MIT DEM MILITÄRMUSEUM DER SLOWENISCHEN ARMEE GESCHAFFEN

TEILNEHMER BEI DER MUSEUMSAMMLUNG WAREN DIE FOLGENDEN:

Organisationen: Militärmuseum der slowenischen Streitkräfte, Gemeinde Šalovci, Bund der Polizeiveteranen „Noof“ für die Pomurje-Region, Bund der Veteranen des Kriegs für Slowenien – Pomurje-Region, General-Maister-Verband – Pomurje, Murska Sobota, General-Maister-Verband – Preleška, RTV Slovenien (Korrespondenz: Murska Sobota und Abteilung TV-Archiv und Dokumentation) | Moda Titan, šivilstvo, d.o.o. | PU Murska Sobota

Einzelteilnehmer: Anton Abraham | Štefan Abraham | Darinka Ožvald | Milan Osterc | Iztok Trček, Vladimir Milošević | Franc Čuš | Andrej Šadl | Jože Poljbič | Jože Herman | Alojz Flisar | Miran Grah | Ladislav Lipič

Autoren der Museumsammlung: Uroš Koštrinc, Društvo Vöter | major mag. Zvezdan Marković, Vojaški muzej Slovenske vojske

Design: Bluccam studio, Boštjan Flegar s.p.

Restaurierung von Gebäuden und Grenzrevitalisierung-Museumsammlung in ehemaligen Grenzschutzposten Čepinci erfolgte im Rahmen vom Projekt Mura Raba Tour. Das Projekt wird vom Europäischen Fonds für regionale Entwicklung (ERDF) im Rahmen des Kooperationsprogramms Interreg V-A Slowenien-Ungarn mitfinanziert.

A HATÁR ÓREI CÍMŰ MŰZEUMI GYŰJTEMÉNY

Az egykori čepinci őrház felújítása, amelyben 2019 júniusától egy teljesen új, a határ 1918-tól kezdődő védelméről szóló múzeumi gyűjtemény tekinthető meg, jelentős elemet képez az új Mura Raba Tour turisztikai termék átfogó szerkezetében.

A múzeumlátogató képi- és szöveges anyagok, de főleg az eredeti tárgyak segítségével legalább részben megismerkedhet a helyi lakosság, a határon és a határ mentén tevékenykedő katonák és rendőrök életének évtizedeit, és ezáltal megismerheti mindazokat a politikai rendszereket is, amelyek erőteljesen befolyásolták az itteni emberek sorsát.

A Mura Raba Tour turisztikai terméket képező négy program közül kettő, a balancsós és a lovas turizmus kínálatában a čepinci határőrmúzeum kizárólagos vagy közösen állomást képez az új határ menti, A határőri útján című túra, illetve lovas útvonalon. De gazdag és érdekes tartalmaival akár önálló turisztikai érdekesség is lehet.

A HATÁR ÓREI CÍMŰ MŰZEUMI GYŰJTEMÉNY A SZLOVÉN HADSZEREG KATONAI MŰZEUMÁVAL EGYÜTTMŰKÖDVE JÖTT LÉTRE

A MŰZEUMI GYŰJTEMÉNY LÉTREHOZÁSÁVAL AZ ALÁBBIK KÖZREMŰKÖDTEK:

Szervezetek: A Szlovén Hadsereg Katonai Múzeuma | Šalovci Község | A "Sever" Muravidéki Veterán Rendőrségi Szövetség | A Szlovén Haborús Veteránok Szövetsége – Muravidéki Területi Bizottság | Prekmursko Društvo Generala Maistra Murska Sobota | Preleško Društvo Generala Maistra | A Szlovén RTV (múzeumban található, valamint a TV-archívum és dokumentációs részlege) | Moda Titan, šivilstvo, d.o.o. | PU Murska Sobota

Egyének: Anton Abraham | Štefan Abraham | Darinka Ožvald | Milan Osterc | Iztok Trček | Vladimir Milošević | Franc Čuš | Andrej Šadl, Jože Poljbič | Jože Herman | Alojz Flisar | Miran Grah | Ladislav Lipič

A múzeumi gyűjtemény szerzői: Uroš Koštrinc, Društvo Vöter | major mag. Zvezdan Marković, Vojaški muzej Slovenske vojske

Design: Bluccam studio, Boštjan Flegar s.p.

Az egykori čepinci őrház épületeinek felújítása és a Határ őrei című múzeumi gyűjtemény kialakítása a Mura Raba Tour projekt tevékenységei keretében valósult meg. A projekt az Interreg V-A Slovenija-Magyarország Együttműködési Program keretében, az Európai Regionális Fejlesztési Alap társfinanszírozásával valósul meg.

MUSEUM COLLECTION – GUARDIANS OF THE BORDER

As of June 2019 the renovated facility of the former border post in Čepinci, is also a home of a brand new museum collection on the subject of protection of the state border from the year 1918 until late 20th century. The museum represents an important new building block in the structure of the new tourist product Mura Raba Tour. Through displayed picture and text materials and particularly original exhibited items, attentive visitors of the museum collection will be able, to at least some degree, re-experience the way of life of the local residents, soldiers and policemen on the border and as a result learn about political systems which shaped their destiny.

In the scope of hiking and equestrian tourism offer (two out of a total of four programmes of the Mura Raba Tour tourist programme), the museum collection of border guarding in Čepinci was conceived as a starting or mid-way point of the On the trail of border guards or equestrian trails. It nevertheless offers sufficient amount of interesting content to be an individual tourist attraction in its own right.

COLLECTION – GUARDIANS OF THE BORDER WAS DEVELOPED IN COOPERATION WITH THE MILITARY MUSEUM OF SLOVENIAN ARMED FORCES

CONTRIBUTORS TO THE MUSEUM COLLECTION:

Organisations: Military museum of Slovenian armed forces | Šalovci Municipality | Police Veteran Association "Sever", Pomurje Division | Pomurje branch of the Association of Veterans of the War for Slovenia | Association of General Maister, Murska Sobota, Prekomurje | Preleška section of the Association of General Maister | Radio-Television Slovenia (Murska Sobota Correspondence office and Department of TV Archives and documents) | Moda Titan, šivilstvo, d.o.o. | PU Murska Sobota

Individuals: Anton Abraham | Štefan Abraham | Darinka Ožvald | Milan Osterc | Iztok Trček, Vladimir Milošević | Franc Čuš | Andrej Šadl | Jože Poljbič | Jože Herman | Alojz Flisar | Miran Grah | Ladislav Lipič

Authors of the museum collection: Uroš Koštrinc, Društvo Vöter | major mag. Zvezdan Marković, Vojaški muzej Slovenske vojske

Designed by: Bluccam studio, Boštjan Flegar s.p.

Renovation of facilities and the museum collection – guardians of the border in the former border post Čepinci was part of the Mura Raba Tour project activities. The project was co-financed by the European Regional Development Fund (ERDF) in the framework of the Interreg V-A Slovenia Hungary cooperation programme

Partnerji projekta: / Projektpartnere: / Projektpartner: / Project Partners:

Muzej Čepinci. Uvodno besedilo k razstavi.

Kaj smo mi takrat tukaj doživeli? Nekaj podobnega kot oni v Sopronu, ko je bil tisti piknik. [...] To pa je bilo srečanje na Tromeji. [...] To je bilo nekaj takega, da dokler bom živ, tega ne bom pozabil. Kot prvo, sploh nismo verjeli, da bo kdaj prišlo do nečesa takega. Od tega srečanja so se najbolj bali Avstrijci. [...] Kaj bo zdaj, ne? Če bo teh nekaj tisoč ljudi šlo proti Avstriji. Kaj bodo naredili Avstrijci, ali bodo streljali na ljudi ali kaj. Čudno je bilo to, da so bili naši vojaki v civilni, brez uniforme. [...] To srečanje [je bilo] dobra prilika za druženje naših družin z ostalimi. Tam so jokali. Pa ti mladi, ki so ilegalno prestopili mejo, in so živeli tukaj v Avstriji, ker niso šli naprej v ZDA in v Avstralijo, so lahko prišli gor k Tromejniku. In tam so se po dvajsetih letih prvič srečali z domačini. Spomnim se, da so moški nesli pivo v pločevinkah kar na hrbtu gor k Tromejniku. [...] Ja, takrat so bile še meje, vsi smo mogli iti nazaj. (TZ 2018_MR)

Takrat so se tako kakor v Sloveniji in Jugoslaviji in širše v vzhodni Evropi tudi na Madžarskem nakazovale spremembe. In, kakor je menil najin sogovornik, zagotovo so organizatorji imeli dovoljenje, ker so imeli več informacij.

Nekateri politiki so že delali na spremembah, vedeli smo, da bodo tudi tukaj ob meji spremembe. [...] Ampak za mene je še danes čudno, kako je bilo mogoče, da so oni to srečanje tako hitro organizirali, mogoče so bili pogovori o tem že prej. Pa da so zaupali ljudem tukaj, ne? [...] ker če bi kdo šel v Avstrijo, bi dobil »politikai menedékjog«⁸² [...] Vsi bi lahko zaprosili, ker je tukaj bil še komunistični režim. (TZ 2018_MR)

Da so bile spremembe konkretizirane že prej, je razvidno tudi iz madžarskega vladnega predloga marca 1989, ki se je oprl na oceno politične komisije Madžarske socialistične delavske stranke (MSZMP) iz februarja 1989:

...več omejitvenih ukrepov, uvedenih pred 30–40 leti, ki so služili mejnemu nadzoru, je postalo nevzdržnih. Politična komisija se strinja s tem, da do leta 1991 na zahodni in južni meji naše države postopoma odpravimo »varovalni pas«, omejitve, na zahodu tudi opozorilni sistem [...]. Naborniške vojake bodo pri kontroli potnih listov postopoma zamenjali profesionalci. (Spomenik graničarjem, V010)

Do 1. avgusta 1990 sta bila varovalni in obmejni pas odpravljena, madžarskim državljanom pa je zakon iz leta 1989 zagotovil državljansko pravico, da imajo potni list in z njim potujejo po svetu.

⁸² Politični azil.

Tromejnik na stičišču avstrijske, slovenske in madžarske meje. Foto: Miha Brvar, 2019, Arhiv Inštituta za narodnostna vprašanja, Ljubljana.

ZA SKLEP: »PONAIVOČENJE PRETEKLOSTI« ALI »NAVZOČNOST PRETEKLOSTI«

S tem se je končala zgodba o osmih desetletjih meje, ki je ni več, in začela dvajsetletna nova, ki bo morala biti deležna posebne obravnave. Njena vsebina je v veliki meri vtkana v predstavljene pripovedi o preteklosti: raziskava na terenu je inherentno prezentistična, saj »zdaj« ali »sedanjost« konstituirata njen hevristični in analitični aspekt. Ko sva v tem članku na eni strani zgoščeno orisali »dejstva« o nastajanju in spreminjanju meje, ki danes na zemljevidu loči Slovenijo in Madžarsko, nisva nameravali tematizirati in problematizirati pogosto poudarjenega nasprotja ali napetosti med zgodovino in spominom. Razmerje med njima ni odvisno le od njune heterogene teoretiziranosti v zgodovinopisju in študijah spomina, temveč je ambivalentno v temeljnem razumevanju, tako znanstvenem kakor laičnem: je zgodovina (strokovno, znanstveno, objektivno ipd.) preverjena preteklost v nasprotju s posameznikovim spominom in njegovimi razmeroma nezanesljivimi in nepreverjenimi pripovedmi in ji gre spoznavno prvenstvo ali je zgodovina razmeroma nezanesljiv kanon glede na subjektivno odkritost spomina, ki postaja v raziskavah vse pomembnejši zaradi akademske naklonjenosti konstruktivistični paradigmi in subjektivnemu (Macdonald 2012: 234).

Da bi se izognila definitornim in konceptualnim čerem, ki jih nastavljajo koncepti zgodovina, (kolektivni, socialni) spomin, dediščina, historična zavest ipd.,⁸³ je Sharon Macdonald ponudila koncept »ponavzočenja preteklosti« (*past presencing*), »ki usmerja pozornost na mnogotere načine, kako preteklost je lahko ali je navzoča – in tudi predstavljena – bodisi, da je izražena verbalno ali izkušena in uprizorjena na druge načine« (Macdonald 2012: 235). Prav etnografske študije omogočajo odkriti mnogotere načine, »kako si ljudje ustvarjajo svojo zgodovino, kako se spominjajo določenih dogodkov in druge spregledajo ali v dnevnem življenju izražajo razmerja med preteklostjo, sedanjostjo in prihodnostjo« (nav. delo: 234). Načini razumevanja so predvsem raznovrstni, pogosto tekmiški, in se kažejo v različnih oblikah historizacije. Koncept ponavzočene preteklosti v metodološkem smislu opozarja na različne vire (terensko, arhivsko, muzejsko gradivo, materialna pričevanja na prostem itn.) in je eminentno antropološki, ker je zainteresiran prav za vez preteklosti s sedanjostjo ali preteklost v sedanjosti.

V tem duhu preteklost ni preludij v sedanjost, temveč so zanimivi načini ali poti, kako se preteklost selektivno – ob spominjanju in pozabi – ustvarja danes (prim. Macdonald 2013). Skladno s tem so pripovedi najinih sogovornikov pripovedi njihove sedanjosti, kar so nekateri še posebej poudarili, ko so govorili o molku, ki je hromil starejšo generacijo do časa, ko se je naposled o meji smelo govoriti in *mogoče ni bilo vse res [...] Vsakdo je nekaj dodal, nekatere [reči] pa so se dejansko dogajale*. Prav zaradi molka in omejenega epizodičnega, tj. avtobiografskega spomina najinih sogovornic in sogovornikov, ki sega le v čas po

⁸³ Podobneje o tem Macdonald 2012: 234–235; prim. Kóresaar 2014.

2. svetovni vojni, sva njihove pripovedi uokvirili v zgoščen povzetek zgodovinskih dejstev, izluščen iz že objavljenih del.

Pripovedi o meji med Goričkim in Porabjem, ki jih sicer družijo bližina vasi, v katerih ljudje govorijo isti jezik, so različne – tako po vsebinski bogatosti kakor čustveni prežetosti. Po postavitvi trianonske meje jih ločita zgodovinska izkušnja in identiteta: porabski Slovenci so ljudje z vsaj dvema pripadnostma – madžarskim državljanstvom in slovensko narodnostjo, ki se je v razmerah življenja manjšine ohranjala predvsem z jezikom. Njihove pripovedi o meji, posredovane večinoma v narečju, so in še ohranjajo skupnost. Zato niso le pripovedi o državi/državah in njihovi moči, temveč upovedujejo skupnost, kar lepo potrjujejo kroženje zgodb in ponavljanje tistih dogodkov, ki so (bili) za posameznike izkušensko najgloblji. Ker so delili isto usodo in jo kot manjšina delijo še danes, je mogoče reči, da se skupnost vzdržuje s specifičnim semantičnim spominom. Za Porabce železna zavesa iz leta 1948 ni bila ena meja, temveč meja proti Jugoslaviji in Avstriji, pomnožena s pasovnimi ločnicami proti Madžarski; tako je Porabje ostalo zaprt, »slepi kot«. Za Prekmurce je bila prelomnejša trianonska meja, ki je prečila nekdanjo Slovensko krajino in preuredila njihov komunikacijski prostor, a so se sčasoma, že med obema vojnama in četudi so dolgo ostajali na jugoslovanskem oziroma slovenskem obrobju, lažje prilagodili novim razmeram in preusmerili svoje poti proti Sloveniji. Tudi to pojasnjuje, da je meja na splošno Goričance manj bremenila.⁸⁴ Izjema so bile vasi na Goričkem, ki so bližje madžarski meji in se jim je meja zarezala v gozd ali zemljo. In tam se ljudje spominjajo, kako je bila meja vpisana v krajino – v očiščen pas, skrivne gošče, prepovedane in zarasle poti in ceste. Skratka, razdeljeni območji prej povezane Slovenske krajine sta se morali redefinirati v politično-upravnem, ekonomskem, kulturnem in identitetnem pogledu. In ta proces se nadaljuje v novih razmerah življenja na schengenskem območju Evropske unije.

Življenje ljudi ob slovensko-madžarski meji pritrjuje napetosti med »trdnimi, trajnimi in negibkimi zahtevami državnih mej in nestalnimi, prehodnimi in gibkimi zahtevami ljudi« (Horsman in Marshall 1995, nav. v Donnan in Wilson 1999: 1). Meje so ljudem vedno vsiljene – *Malo stvari se v naravi ali tu rešuje, to se je rešilo nekje daleč, te meje...* (TZ 2018_SK) – in omejujejo poti: *ja, je drugače, tu si šel vedno samo v eno smer, v osrednji Sloveniji si tega ne morejo predstavljati, lahko grejo v katero koli smer, sploh ne razmišljajo o tem, mi pa smo vedno, tu pa si moral pomisliti ...* (TZ 2018_KK). Ampak ljudje se jim tudi upirajo – z rabo krajših poti, z iskanjem poti do svojih bližnjih, s tihotapljenjem, navsezadnje tudi z željo, da kljub prepovedi vidijo bližnjo vas, iz katere slišijo le zvon (TZ 2018_KK), ali vidijo Tromejnik (TZ 2018_MR).

In ko mej ni več: *Ne veš, kako, kaj naj bi s tem, kaj bi s to veliko svobodo naredil* (TZ 2014_MS), kar preuredi tudi pogled v preteklost oziroma premakne gledišče in pokaže na čustva (gl. Svašek 2000) in ambivalence vsakdanjega življenja:

⁸⁴ Temu pritrjujejo tudi pripovedi, ki so jih na širšem območju Goričkega zbrali študenti Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani, ki so sodelovali v našem projektu.

In potem živiš, ne vem kolk ... let pod to neko, neko železno zaveso oziroma v senci te železne zaves, pol pa naenkrat se ti samo vse odpre, [...] enostavno spet nisi pripravljen. [...] In pol, no pravim, mlade generacije oziroma sedanji mladi prejšnjega sistema niso doživeli, zato pa ne znajo ceniti, kaj to pomeni. Starejši pravzaprav spet nekako so razdvojeni bli: a je to zaj zelo dobro nam ali je pa to zaj zelo slabo nam. Kajti, se spomnimo, ne, po '89, ko je železna zavesa v glavnem padla, ne, potem nekateri starejši so prav z nostalgijo govorili o tem, kako je prej fajn blo, ko smo bli zaščiteni [...] V glavnem se ni blo treba bati tujcev, nobeden tujec na to območje ni mogel pridet in smo zmeraj imeli vse odprto, hiše in vse to in se ni blo treba bati, ne. Nekateri še zdaj z nostalgijo govorijo o tem, ne, kako je fajn blo. In pravim, ni, ne, ni enostaven položaj. [...] Čeprav je fizično več ni, ne, te meje, ampak jaz mislim, da tako v razmišljanju ljudi, pa vseeno še obstaja. (TZ 2014_MS)

Od nekdanj, kakor še danes, so se po svetu v nenehno spreminjajočih se političnih, gospodarskih in družbenih razmerah meje ustvarjale, se institucionalizirale in z upravljanjem ohranjale, se zapirale in odpirale. Odprta slovensko-madžarska meja je danes predvsem izziv, kako gospodarsko, družbeno in kulturno tesneje povezati obmejno pokrajino. Regionalno povezovanje, ki ga je evropska ekonomska politika začela spodbujati že v 60. in 70. letih prejšnjega stoletja in je splošneje zaživelo v 80. in 90. letih, je na obmejnem slovensko-madžarskem območju postalo aktualno šele po vstopu obeh držav v Evropsko unijo in vključitvijo v schengensko območje (gl. Bajuk Senčar 2019). Prebivalci na obeh straneh nevidne meje v tem vidijo in tudi že izrabljajo priložnosti, a se pri tem še vedno spoprijemajo z dediščino svoje obrobniosti, za katero pa danes ne krivijo več meje, temveč državo.

REFERENCE

- Avsenik Nabergoj, Irena. 2014. Intima in migracije: Podobe prekmurskih sezonskih delavk v izbranih delih Miška Kranjca. V: Maja Godina Golija (ur.), *Prekmurje – podoba panonske pokrajine*. Ljubljana in Petanjci: Založba ZRC, ZRC SAZU, 31–46.
- Az 1920. évi népszámlálás. 1923. *Az 1920. évi népszámlálás: Első rész: A népesség főbb demográfiai adatai közéskék és népesebb puszták, telepek szerint*. Budimpešta: Központi Statisztikai Hivatal, 1923, 48–49.
- Bajuk Senčar, Tatiana. 2019. Cross-Border Cooperation and the Europeanization of the Slovenian-Hungarian Border Region. *Traditiones* 48 (1): 213–231. DOI: <https://doi.org/Traditio20190109>
- Balázs, Pál idr. 2012. *A táj átalakulásának feltárása történeti térképelemzés és kérdőíves felmérés alapján az Őrségben és a Vendvidéken* [Exploring Landscape Transformation through Historical Map Analysis and Questionnaire Survey in the Őrség and Vendvidék]. TransEcoNet project, project report (WP4, WP6). Sopron: Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó.
- Baud, Michiel in Willem Van Schendel. 1997. Toward a Comparative History of Borderlands. *Journal of World History* 8 (2): 211–242. Dostopno na: <https://www.jstor.org/stable/20068594>

- Brumen, Borut. 1992. Na sončni stran Alp in drugi strani reke Mure. V: Borut Brumen (ur.), *Etno delavnica Markovci 91*. Ljubljana: ZOTKS, Gibanje Znanost mladini, 5–23.
- dm- [Dušan Mukič]. 2019. »Želeli smo sožitje in sodelovanje v Evropi«. *Porabje* 29 (23), 6. 6.: 2–3.
- Donnan, Hastings in Thomas M. Wilson. 1994. *Border Approaches: Anthropological Perspectives on Frontiers*. Lanham, MD: University Press of America.
- Donnan, Hastings in Thomas M. Wilson. 1999. Introduction: Borders, Nations and States. V: Hastings Donnan in Thomas M. Wilson (ur.), *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Oxford in New York: Berg, 1–17.
- Donnan, Hastings, Madelaine Hurd in Carolin Leutloft-Grandits (ur.). 2017. *Migrating Borders and Moving Times: Temporality and the Crossing of Borders in Europe*. Manchester: Manchester University Press. Dostopno na: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1wn0rz3.7>
- Erl, Astrid in Ansgar Nünning (ur.). 2010. *A Companion to Cultural Memory Studies*. Berlin in New York: De Gruyter.
- Fujs, Metka. 1991. Značilnosti madžarske okupacijske uprave v Prekmurju. *Kronika* 39 (1/2): 63–69.
- Fujs, Metka. 1992. Ko je bilo Prekmurje republika. *Stopinje 1992*: 86–90.
- Fujs, Metka. 2008. V valovih zgodovine. V: Franci Just, Franc Kuzmič in Anton Vratuša (ur.), *Goričko: Na zelenem otoku presalega morja: Vodnik po znamenitostih občin z območja Krajinskega parka Goričko*. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija Petanjci, 19–28.
- Fujs, Metka. 2019. Z obrobja na mednarodno prizorišče. V: Žiga Zwitter (ur.), »Mi vsi živeti ščemo«: *Prekmurje 1919: Okoliščine, dogajanje, posledice: Povzetki*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 10–11.
- Göncz, László. 2000. Svojevstveni dogodki ob Muri leta 1919. V: László Göncz (ur.), *Pokrajina ob Muri in trianonska mirovna pogodba*. Lendava: Zavod za kulturo madžarske narodnosti (Lendavski zvezki; 17), 51–72.
- Gráfik, Imre. 2001. Tromeja: Od srednjeevropske nacionalne travme do stičišča narodov. *Etnologija Slovencev na Madžarskem = A Magyarországi szlovének néprajza* 3: 9–32.
- Green, Sarah. 2012a. A Sense of Border. V: Thomas M. Wilson in Hastings Donnan (ur.), *A Companion to Border Studies*. Malden, MA, in Oxford, UK: 573–592. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781118255223.ch33>
- Green, Sarah. 2012b. Reciting the Future. *HAU2* (1): 111–129. DOI: <https://doi.org/10.14318/hau2.1.1007>
- Green, Sarah. 2013. Borders and the Relocation of Europe. *Annual Review of Anthropology* 42: 345–361. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-092412-155457>
- Harminc éve kezdték lebontani a vasfüggönyt. <https://www.hirado.hu/belfold/belpolitika/cikk/2019/05/02/harminc-eve-kezdték-lebontani-a-vasfüggönyt> (1. 8. 2019).
- Horsman, Mathew in Andrew Marshall. 1995. *After a Nation-State: Citizens, Tribalism and the New World Disorder*. London: HarperCollins.
- Huber, Ivanka. 2014. Družinsko življenje na Goričkem v 20. stoletju. V: Maja Godina Golija (ur.), *Prekmurje – podoba panonske pokrajine*. Ljubljana in Petanjci: Založba ZRC, ZRC SAZU, 171–184.
- Ispán, Ágota Lúdia (idr.). 2018. Complex Ethnographic Research Methods for the Study of Protected Areas and Border Communities at the Slovenian-Hungarian Border. *Acta Ethnographica Hungarica* 62 (2): 471–500. DOI: <https://doi.org/10.1556/022.2018.63.2.12>
- Ispán, Ágota Lúdia. 2019. Transformation of a Strictly Controlled Border Area into a Tourist Destination: Making Heritage in Communist Hungary. *Traditiones* 48 (1): 77–100. DOI: <https://doi.org/10.3986/Traditio2019480103>

- Josipovič, Damir. 2016. Porabski Prekmurci in meje Prekmurja. *Analni PAZU HD 2* (1): 15–26.
- Just, Franci. 2003. Sezonsvo in izseljenstvo v delih panonskih literarnih ustvarjalcev – pesem preseljevanj. V: Marina Lukšič Hacin (ur.), *Sezonsvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: Sosedstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije: Zbornik razširjenih razprav mednarodne konference*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 367–385.
- Just, Franci, Franc Kuzmič in Anton Vratuša (ur.). 2008. *Goričko: Na zelenem otoku presablega morja: Vodnik po znamenitostih občin z območja Krajinskega parka Goričko*. Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija Petanjci.
- Kiss, Mária. 1981. Gazdasági - társadalmi és politikai viszonyok 1918 és 1945 között. V: Lajos Kuntár in László Szabó (ur.), *Szentgotthárd: Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok*. Szombathely: Szentgotthárd Nagyközség Tanácsa, 221–286.
- Klobčar, Marija. 2014. Pesemsko izročilo Prekmurja: Obzorja spreminjanja in refleksije dediščine. V: Maja Godina Golija (ur.), *Prekmurje – podoba panonske pokrajine*. Ljubljana in Petanjci: Založba ZRC, ZRC SAZU, 11–30.
- Komska, Yuliya. 2015. *The Iron Curtain: The Cold War's Quiet Border*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kóresaar, Ene. 2014. Concepts around Selected Pasts: On 'Mnemonic Turn' in Cultural Research. *Folklore* 57: 7–28. DOI: <https://doi.org/10.7592/FEJF2014.57.koresaar>
- Kosi, Jernej. 2018. The Imagined Slovene Nation and Local Categories of Identification: "Slovenes" in the Kingdom of Hungary and Postwar Prekmurje. *Austrian History Yearbook* 49: 87–102. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0067237818000103>
- Košič, Jožef. 1992 (1824). *Življenje Slovencev med Muro in Rabo*. Budimpešta [s. n.].
- Koštric, Sandra. 2011. *Od »slovenske Sibirije« do čarobne pokrajine neskončnih ravnin: Prekmurje v kontekstu slovenske nacionalne identitete: Diplomsko delo*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Kovács, Attila. 2000. O zgodovini Lendave. V: Boris Jesih in Albina Nečak Lük (ur.), *Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru: 2. Urejanje medetničnih odnosov v Lendavi*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 23–44.
- Kovács, Attila. 2006. Številčni razvoj prekmurskih Madžarov v 20. stoletju. *Razprave in gradivo* 48–49: 6–37.
- Kovács, Attila. 2007. Agrarna reforma in kolonizacija na območju Dolnje Lendave med obema vojnama. *Razprave in gradivo* 53–54: 68–97.
- Kovács, Attila. 2011. A magyarországi szlovének a magyar-jugoszláv kapcsolatok tükrében, 1945-56. V: Enikő A. Sajti (ur.), *Magyarország és a Balkán a XX. században: Tanulmányok*. Szeged: JATE Press, 65–80.
- Kovács, Attila. 2013. Represija v Prekmurju med drugo svetovno vojno – primer internacije kolonistov iz okolice Dolnje Lendave v Sárvár. *Prispevki za novejšo zgodovino* 53 (1): 186–200. Dostopno na: <http://sistory.si/11686/34914>
- Kovács, Attila. 2016. Demografsko praznjenje obmejnega, narodnostno mešanega območja v Prekmurju v dvajsetem stoletju – primer dvojezičnih naselij v občini Moravske toplice. V: Danijel Grafenauer in Katalin Munda Hirnök (ur.), *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: Izbrani pogledi*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 100–118.
- Kozar, Ciril. 2017. *Martinje: Vas pod Srebrnim bregom*. Martinje: GOR-STOR d.o.o.
- Kozar-Mukič, Marija. 1984. *Slovensko Porabje / Szlovénvidék*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerza Edvarda Kardelja; Szombathely: Savaria Múzeum (Etnološka topografija slovenskega etničnege ozemlja - 20. stoletje).

- Kozar-Mukič, Marija. 2000. Vpliv trianonske meje na način življenja Slovencev v okolici Monoštra. V: László Göncz (ur.), *Pokrajina ob Muri in trianonska mirovna pogodba*. Lendava: Zavod za kulturo madžarske narodnosti (Lendavski zvezki; 17), 95–96.
- Kozar-Mukič, Marija. 2003. Arhivski podatki o izseljevanju porabskih Slovencev po drugi svetovni vojni. V: Marina Lukšič Hacin (ur.), *Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: Zbornik razširjenih razprav mednarodne konference. Radenci, Slovenija, 22.-25. oktober 2002*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Migracije; 4), 111–118.
- Kozorog, Miha. 2019. "They Feed Here And Live There": Borderwork With Wildlife in Slovenia's North-East Corner. *Traditiones* 48 (1): 191–211. DOI: <https://doi.org/10.3986/Traditio2019480108>
- Laine, Jussi P., Ilkka Liikanen in James W. Scott (ur.). 2018. *Post-Cold War Borders: Reframing Political Space in the EU's Eastern Europe*. London: Routledge.
- Lechevalier, Arnaud in Jan Wielgohs (ur.). 2013. *Borders and Border Regions: Changes, Challenges and Chances*. Bielefeld: Transcript Verlag. Dostopno na: <https://www.jstor.org/stable/j.ctv1fxhqc>
- Lokar, Metka. 2014. Primorci in Istrani v Prekmurju - prišleki, ki niso več. V: Maja Godina Golija (ur.), *Prekmurje – podoba panonske pokrajine*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 211–227.
- Lorenčič, Aleksander. 2019. Oris gospodarskega razvoja Prekmurja od priključitve do danes. V: Žiga Zwitter (ur.), »Mi vsi živeti ščemo«: *Prekmurje 1919: Okoliščine, dogajanje, posledice: Povzetki*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 67–68.
- Low, Setha M. in Denise Lawrence-Zúñiga (ur.). 2003. *The Anthropology of Place and Space: Locating Culture*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Luthar, Oto. 2008. Meja kot sindrom!?: Multi- in interkulturalnost ter diferenciacija kultur v Prekmurju skozi 20. stoletje. V: Vera Klopčič in Anton Vratuša (ur.), *Panonski prostor in ljudje ob dveh tromejeh: Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v Murski Soboti 9.–11. novembra 2007*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Inštitut za narodnostna vprašanja, 33–40.
- Macdonald, Sharon. 2012. Presencing Europe's Past. V: Ullrich Kockel, Máiréad Nic Craith in Jonas Frykman (ur.), *A Companion to the Anthropology of Europe*. Malden, MA: Wiley Blackwell, 233–252.
- Macdonald, Sharon. 2013. *Memorylands: Heritage and Identity in Europe Today*. London in New York: Routledge.
- Maučec, Jože in Vilko Novak. 1945. *Slovensko Porabje*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod OF.
- Meinhof, Ulrike Hanna (ur.). 2002. *Living (with)Border: Identity Discourses on East-West Borders in Europe*. Aldershot: Ashgate.
- Mód, László Balázs. 2019. "A Border that divides and connects": Monuments and Commemorations on the Slovenian–Hungarian Border. *Traditiones* 48 (1): 101–116. DOI: <https://doi.org/10.3986/Traditio2019480104>
- Munda Hirnök, Katalin. 2003. Sezonstvo med porabskimi Slovenci v 19. in 20. stoletju. V: Marina Lukšič Hacin (ur.), *Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: Zbornik razširjenih razprav mednarodne konference. Radenci, Slovenija, 22.-25. oktober 2002*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Migracije; 4), 119–128.
- Munda Hirnök, Katalin. 2013. Represija nad Slovenci v Porabju v času Rákossijevega režima (1948–1956). *Prispevki za novejšo zgodovino* 53 (1): 201–212. Dostopno na: <http://sistory.si/11686/34915>
- Munda Hirnök, Katalin. 2016. Življenje porabskih slovenskih deportirancev po zaprtju delovnih taborišč. *Etnolog* 26: 81–101. Dostopno na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-Z4GDKX7L>
- Munda Hirnök, Katalin in Mojca Medvešček. 2016. Čezmejna mobilnost porabskih Slovencev. *Traditiones* 45 (3): 89–111. DOI: <https://doi.org/10.3986/Traditio2016450305>

- Munda Hirnök, Katalin in Mojca Medvešek. 2017. Vloga katoliške cerkve pri ohranjanju slovenskega jezika v Porabju v preteklosti in danes. *Bogoslovni vestnik* 77 (3/4): 717–728.
- Newman, David. 2011. Contemporary Research Agendas in Border Studies: An Overview. V: Doris Wastl-Walter (ur.), *The Ashgate Research Companion to Border Studies*. London: Routledge, 33–47. Dostopno na: <https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9781315612782.ch2>
- Novak, Vilko (ur.). 1935a. *Slovenska krajina: Zbornik ob petnajstletnici osvobojenja*. Beltinci: Konzorcij.
- Novak Vilko. 1935b. Slovstveno delo Slovenske krajine. V: Vilko Novak (ur.), *Slovenska krajina: Zbornik ob petnajstletnici osvobojenja*. Beltinci: Konzorcij, 34–39.
- Novak, Vilko. 1976. *Izbor prekmurskega slovstva*. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.
- Novak, Vilko (ur.). 1988. *Števan Kúhar, Ljudsko izročilo Prekmurja*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Oates-Indruchová, Libora in Muriel Blaive. 2015. Border Visions and Border Regimes in Cold War Eastern Europe. *Journal of Contemporary History* 50 (3): 656–659. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022009415592687>
- Perovšek, Jurij. 2016. Delegacija SNOS v Prekmurju leta 1945. *Studia Historica Slovenica* 16 (2): 419–436.
- Pojbič, Jože. 2019. Spomini z obeh strani železne zavese. *Delo*, 27. 6. <https://www.delo.si/magazin/zanimivosti/spomini-z-obe-strani-zelezne-zavese-199137.html> (30. 8. 2019).
- Prinčič, Jože 2008. Največja in uspešna slovenska podjetja v drugi polovici 20. stoletja. V: Jurij Fikfak, Jože Prinčič in Jeffrey David Turk(ur.), *Biti direktor v času socializma: Med idejami in praksami*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Opera ethnologica Slovenica), 205–258.
- Pšajd, Jelka. 2007. *Če klonkaš, sa ti opre: Življenjske zgodbe iz Porabja*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej Murska Sobota.
- Ravnik, Mojca. 1999. Družina in sorodstvo v slovenskem Porabju, v Prekmurju in slovenski Istri. *Traditiones* 28 (1): 331–342. Dostopno na: <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-PJFNW2ND>
- Rojht, Ksenija. 2010. Prekmurska Gospoda na začetku 20. stoletja. *Zgodovina za vse* (1): 39–50.
- Rose, Brian. 2004. *The Lost Border: The Landscape of the Iron Curtain*. Princeton: Princeton Architectural Press.
- Sedar, Klaudija. 2014. Cerkevna ureditev Prekmurja skozi čas. V: Maja Godina Golija (ur.), *Prekmurje – podoba panonske pokrajine*. Ljubljana in Petanji: Založba ZRC, ZRC SAZU, 141–154.
- Sedar, Klaudija (ur.). 2018. *Fajn je bilou: Zgodbe iz življenja Porabk in Porabcev*. Murska Sobota: Pokrajinska in študijska knjižnica.
- Sevastianov, Sergei V., Jussi P. Laine in Anton A. Kireev (ur.). 2015. *Introduction to Border Studies*. Vladivostok: Dalnauka.
- Slavič, Matija. 1935. Prekmurske meje v diplomaciji. V: Vilko Novak (ur.), *Slovenska krajina: Zbornik ob petnajstletnici osvobojenja*. Beltinci: Konzorcij, 83–107.
- Slovenija in evropski standardi varstva narodnih manjšin. 2002. Ljubljana: Informacijski dokumentacijski center Sveta Evrope pri NUK, Inštitut za narodnostna vprašanja, Avstrijski inštitut za jugovzhodno Evropo (Zbirka Slovenija in Svet Evrope; 21).
- Spalová, Barbora in Jakub Grygar (ur.). 2006. *Anthropology at Borders: Power, Culture, Memories*. Praga: FHS UK a MKC Prague.
- Spomenik graničarjem / Határőr Emlékhely Apátistvánfalva. Slovenski prevod razstavnih panojev V01–V10. Arhiv ISN, ZRC SAZU.
- Stipkovits, Ferenc. 1994. *Porabski Slovenci: Dodatki k zgodovini porabskih Slovencev 1945-1949*. Celldömölk: Módszertani Szakcsoport.

- Straczuk, Justyna. 2012. Local Practices of European Identity on the New Eastern Borders of the EU. V: Ullrich Kockel, Máiréad Nic Craith in Jonas Frykman (ur.), *A Companion to the Anthropology of Europe*. Malden, MA: Wiley Blackwell, 199–211.
- Svašek, Maruška. 2000. Borders and Emotions: Hope and Fear in the Bohemian-Bavarian Frontier Zone. *Ethnologia Europaea* 30 (2): 111–126. DOI: <https://doi.org/10.16995/ee.910>
- Svenšek, Ana. 2019. Porabje: Samosvoj košček zemlje, kjer kljub vsemu še živijo Slovenci. <https://www.rtvsl.si/prekmurje/porabje/porabje-samosvoj-koscek-zemlje-kjer-kljub-vsemu-se-zivijo-slovenci/479500> (15. 10. 2019).
- Šarf, Fanči. 1988. *Občina Lendava*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerza Edvarda Kardelja (Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja - 20. stoletje).
- Ustava SRS. 1974. Ustava Socialistične republike Slovenije. *Uradni list SRS* 6/74.
- Vratuša, Anton. 2008a. Panonski prostor in ljudje med dvema tromejama. V: Vera Klopčič in Anton Vratuša (ur.), *Panonski prostor in ljudje ob dveh tromejah: Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v Murski Soboti 9.–11. novembra 2007*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Inštitut za narodnostna vprašanja, 18–32.
- Vratuša, Anton. 2008b. Prekmurški človek nekdanj in zdaj. V: Mitja Slavinec (ur.), *Zgodovinska identiteta sveta ob Muri: 6. Znanstvena konferenca PAZU. Murska Sobota 5. in 6. december 2008*. Murska Sobota: Pomurska akademsko znanstvena unija, 6–8.
- Vrbnjak, Viktor. 2007. Prekmurje po prvi svetovni vojni. V: Franc Kuzmič (ur.), *Zbornik soboškega muzeja*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 71–116.
- Vršič, Nataša. 2004. Kulturno približevanje Prekmurja Sloveniji 1919–1941. *Kronika* 52 (1): 73–90.
- Wastl-Walter, Doris (ur.). 2011. *The Ashgate Research Companion to Border Studies*. London: Routledge.
- Wilson, Thomas M. 2012. The Europe of Regions and Borderlands. V: Ullrich Kockel, Máiréad Nic Craith in Jonas Frykman (ur.), *A Companion to the Anthropology of Europe*. Malden, MA: Wiley Blackwell, 163–180.
- Wilson, Thomas M. in Hasting Donnan. 1998. Nation, State and Identity at International Borders. V: Thomas M. Wilson in Hastings Donnan (ur.), *Border Identities: Nation and State at International Frontiers*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–30.
- Wilson, Thomas M. in Hasting Donnan (ur.). 2012. *A Companion to Border Studies*. Malden, MA, in Oxford, UK: Wiley Blackwell.
- Zelko, Ivan. 1996. *Zgodovina Prekmurja: Izbrane razprave in članki*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Zhurzhenko, Tatiana. 2011. Borders and Memory. V: Doris Wastl-Walter (ur.), *The Ashgate Research Companion to Border Studies*. Farnham, UK: Asgate, 63–84.
- Živojinović, Dragoljub R. 2017. Douglas Wilson Johnson. *Balkanica* 48: 219–228.

BORDERS AND BORDER MEMORIES

The article concisely arranges the facts and memories of a century of shifting borders along the boundary between today's Slovenia and Hungary. As borders primarily symbolize the physical strength of a state, they are an essential subject to people living in borderlands anywhere in the world. Following the Great War, the 1919 delineation of the border in what had for centuries been a stable area caused upheaval not only for political actors but also for those persons who suddenly found themselves living in separate states. Later, in 1948, the border became part of the Iron Curtain, which completely paralyzed communications in the Yugoslavian (Slovenian)-Hungarian cross-border region and branded it with a highly specific historical and social dynamic. The article illustrates these processes on two levels by providing both a condensed historical sketch of the events taking place at and by the border as well as an analysis of the recorded and spoken memories of the region's people, now passing into collective memory. The narratives of the border presented in this analysis thus move between discursive and experiential aspects.

The first border was inscribed onto the political map after the end of the First World War and was endorsed by the Treaty of Trianon on 4 June 1920. With the Treaty of Trianon, Hungary lost approximately two-thirds of the Hungarian territory of the fallen monarchy and more than three million of its ethnically diverse citizens. In the context of the aforementioned political perspectives on the new Trianon border, the area known as Slovene March (Slovenska krajina) was divided into Prekmurje in present-day northeastern Slovenia and Zala and Vas County in Hungary. In addition, nine other Slovenian villages remained in the new Hungarian nation-state (in the present-day region of Slovenian Porabje), eight Slovenian villages remained in Austria, and a predominantly Hungarian region (in the vicinity of Lendava) remained in the Kingdom of SHS. The new state border thus did not coincide with existing ethnic Slovenian-Hungarian boundary but introduced new practices of division and identification in a previously ethnically and religiously diverse region. The border as a legal and political act brought with it numerous demographic, economic and social changes. In this case, the border did not institutionalize existing divisions or distinctions but created differences that previously did not exist in the region. As a result, the now separate regions (Prekmurje and Porabje) had to orient themselves in different ways – each to its native environment, be it Slovenian or Hungarian.

This border has remained unchanged to the present day; however, border regimes and techniques have gone through numerous changes, which have, in turn, informed the everyday life of those who live in proximity to the border. The most stringent regime, – which also exerted the strongest influence on life in the border region, be it in terms of daily communication, mobility of persons and goods – was set in place from 1948 to 1949. It was marked by barbed wire, strips of plowed land on either side, as well as land mines and control towers.

Although that the border was closed on both sides, the Hungarian and (then) Yugoslav border regimes were not the same. This fact only supports arguments for examining border regimes as well as articulations of state power at the borders from the perspective of borders' local, particular, and regional effects and experiences. In this sense, the Porabje region was more affected during

this period, as it became an isolated region, closed off on all sides: the Yugoslav, Austrian, and Hungarian. The fall of this border in 1989 is to be understood within the broader context of the end of the Cold War as well as the democratization processes in the socialist countries of Eastern Europe. After Hungary and Slovenia's accession to the European Union (2004) and incorporation into the Schengen zone (2007), residents of the border regions recognize and take advantage of the opportunities for cooperation; however, in doing so, they are still grappling with the legacy of their peripherality, which today they no longer blame on the border but the state.

Dr. Katalin Munda Hirnök, znanstvena svetnica
Inštitut za narodnostna vprašanja
Erjavčeva 26, SI - 1000 Ljubljana, katalin.hirnok@inv.si

Dr. Ingrid Slavec Gradišnik, znanstvena svetnica
ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje
Novi trg 2, SI - 1000 Ljubljana, ingrid.slavec-gradisnik@zrc-sazu.si